

© Fortepan, Martin Djemil

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Bojtár Endre, Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Czeglédi András • Lóránd Zsófia

Trencsényi Balázs • Ungváry Krisztián

Kovai Melinda • Charlotte Delbo

Sajó Sándor • Apor Péter

ERŐSZAK

2016. 6. füzet

Ára: 500 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Martin Djemil

E SZÁMUNK SZERZŐI

Apor Péter (1971) az ELTE Btk Történettudományi Intézetének munkatársa

Czeglédi András (1970) a Szegedi Tudományegyetem
Filozófia Tanszékének oktatója, lapunk szerkesztője

Delbo, Charlotte (1913-1985) francia író, költő

Sajó Sándor az ELTE Btk Esztétika Tanszékének oktatója

Kovai Melinda szociológus, ELTE TáTK Szociálpszichológiai Tanszékének oktatója

Lóránd Zsófia eszmetörténész

Trencsényi Balázs (1973) történész, a CEU oktatója, lapunk szerkesztője

Ungváry Krisztián (1969) történész

E számunk képanyagát a Fortepan gyűjteményéből válogattuk

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

4. SZÁM – 2. FÜZET / ERŐSZAK

Erőszak, történelem, remény – Beszélgetés erőszakról, modernitásról és ózdi fiatalokról	3
Charlotte Delbo: <i>Egyikünk sem jön vissza</i>	27
Sajó Sándor: <i>Nem én</i>	40
Apor Péter: <i>Népi kultúra, kollektív erőszak és antiszemitizmus</i>	49

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, MARGÓCSY ISTVÁN, TRENCÉNYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: BOJTÁR ENDRE, KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS **OLVASÓSZERKESZTŐ:** AMBRUS JUDIT

LAPTERV: SZÜTS MIKLÓS **ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK:** HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA, [RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Schermann Ákos

Erőszak, történelem, remény

BESZÉLGETÉS ERŐSZAKRÓL, MODERNITÁSRÓL ÉS ÓZDI FIATALOKRÓL

CZEGLEDI ANDRÁS: Nyilvánvaló az erőszak jelenléte az életünkben. És valamilyen értelemben mindig is az volt. Koronként, helyzetenként eltérő mértékben és módon (nyílt, fizikai erőszak, verbális erőszak, szimbolikus erőszak stb.). Ha kiindulásképp erőszak és történelem kapcsolatáról beszélgetünk, az 'erőszak' többnyire nyilvánvalóan valamilyen plusz többlet erőszakra utal, ami az erőszaknak valamifajta normalitásán vagy megszokott módjain kívül és túl helyezkedik el. Foucault jut eszembe: igaz-e az, hogy alapvetően megváltozott az utóbbi pár száz évben, ahogy hatalomhoz és erőszakhoz viszonyulunk, illetve ahogy az erőszak koncipiálódik és működik?

LÓRÁND ZSÓFIA: Én nem tudtam nem arra gondolni, miközben Foucault-ra utaltál, és arra, hogy normalizálódik az erőszak, hogy nem tudjuk ezt a beszélgetést anélkül folytatni, hogy ne gondoljunk arra: a magyar-szerb ha-

táron embereket éppen nagyon-nagyon súlyos erőszak ér. És amikor azt vitatjuk, milyen keretekben beszélünk, mit teszünk, meg nem teszünk, és hol a határ abban, hogy a hatalommal szembe megyünk vagy nem megyünk szembe, akkor vajon ennek az egésznek van-e értelme, ha figyelmen kívül hagyjuk azt, mi történik ma Magyarországon. Hogyan viszonyulunk vagy nem viszonyulunk ehhez, illetve történészként a saját tudásunk hogyan tud kapcsolatba lépni azzal, ami történik?

TRENCSÉNYI BALÁZS: Fontos a nyelvi meghatározottság. Először van egy kampány, ami fasisztoid nyelvet használ a kisebbségek, a menekültek, a muszlimok, másutt meg éppen a keresztények kapcsán, utána pedig el lehet követni az állami vagy magán-erőszakot.

Cz. A.: Biztos, hogy van ilyen nyelvi megelőzőttség, hogy a retorika

előkészíti az intézkedéseket? Lehet, hogy rossz a memóriám, de szerintem a kettő úgy nagyjából együtt történt, nem? Tehát egyszerre érvényesült egy fasisztoid nyelv, és közben voltak olyan intézkedések, melyek szerintem egyébként önmagukban nem is biztos, hogy fasisztoid intézkedések lennének, de egyértelműen ilyen keretbe helyeződtek.

L. Zs.: Szerintem a nyelv meghatározza azt, ahogy erről tudunk beszélni, meg ahogy ez megtörténhet. És nyilván egyébként is történik erőszak, tehát mondjuk pont amivel én foglalkozom, ahogyan a feminista mozgalom tematizálja a nők elleni erőszakot, és elkezd a szenvedésről erőszakként beszélni. De nyilván előtte is van szenvedés, nők elleni erőszak, ám van egy nyelv, ami más keretekbe tudja helyezni. És ugyanez történik fordítva. Amit ugye a feminista mozgalom csinál, egyébként egyszerre a feminista historiográfiával a hetvenes években Nyugat-Európában, hogy elkezd a nők elleni erőszakról beszélni, arról, amit mindenféle más neven hívtak és ezzel ezt problematizálja. Ehhez képest, ami most történik az az, hogy elvileg van egy emberjogi nyelv Magyarországon, és ezt vonja vissza ez a plakátkampány, vagy próbálja meg átírni.

Cz. A.: Az biztos, hogy a nyelvhasználatnak vagy a retorikának döntő jelentősége van, csak abban vagyok bi-

zonytalan, hogy tényleg a nyelv előz-e meg valamit. Nem lehet-e, hogy a nyelv, a retorika ráérez valamire, egy közérzületre, egy hangulat-lehetőségre, ami ettől a retorikától függetlenül sajnos már létezik, és a retorika voltaképpen „csak” elébe megy. Ellenkező esetben csupán az lenne a feladat, hogy egy más típusú retorikát kellene kitalálni, s le kéne tépdesni ezeket a gyűlölet-plakátokat.

T. B.: Ha napi tizenhat órában a televízióban az lenne, hogy ezek szerencsétlen emberek, akiket segíteni kell, nyilván más lenne az emberek hozzáállása. Nyilván minden társadalomban van elfojtott agresszió, és vannak fasisztoid szubkultúrák, de azért sokat számít a médiatér. Nem tudom, ismeritek-e azt a sztorit, hogy a *Bild* azért állt ki végül is a menekültek oldalán, mert akkor éppen Görögországban nyaralt a tulaj, és éppen az orra előtt kihúztak egy csomó halott vagy félhalott menekültet a vízből. Németországba utaztam repülőn éppen akkoriban, és lehetett látni, hogy a bulvársajtó is tele volt olyan hírral, hogy hát itt a szerencsétlen Ahmed, aki már majdnem meghalt a tengerben, de végül megmenekült. Gyakorlatilag a német média tudatosan ráállt arra, hogy humanizálja és individualizálja a menekülteket. Nem úgy, mint Magyarországon, ahol a konkrét embereket is csak masszának láttatja az államosított média. Ilyen értelemben azt gondolom, hogy van

egy diszkurzív beágyazódása az erőszaknak, és éppen ez kell ahhoz, hogy rendszerszerű legyen, és elhitesse velünk, hogy „ezek” nem emberek, vagy nem olyan emberek, mint mi.

UNGVÁRY KRISZTIÁN: A nyelvi meghatározottságot én is alapvetőnek tartom. Lehetséges, hogy vannak esetek, amikor nem a nyelv van először, de pl. a Milgram-kísérlet vagy akár a *Legyek ura* először mindig nyelvi erőszakot mutatnak, és utána a fizikait. És az én kompetenciám ehhez a beszélgetéshez talán az, hogy egy magyar „Milgram-kísérletet” próbáltam antropológiailag elemezni. Nevezetesen azt, hogy teljesen fehér lapként a szovjet hadszíntérre menő katonák, akik ráadásul részben szlovákok, hogyan vesznek részt tömeggyilkosságban, és ezt hogyan dolgozzák fel. A periratokban található nyelvi meghatározottságot egyértelműnek látom. Mondok egy másik példát. Zoltán Gábor *Orgia* című könyve azért hihetetlenül innovatív és izgalmas munka, mert talált egy nyelvet egy történeti elbeszéléséhez, amit senki nem használt korábban. Miközben ez a nyelv megbújik a bírósági iratokban, tényleges élményeket ad vissza, bár szűri és tompítja a valóságot. Magyarán a nyilasok erőszakosságára is jellemző a verbalitás jelenléte. Ahol ez nincsen meg, az Auschwitz. Ahol gyárisan megszabott és ebből adódóan viszonylag korlátozott volt a verbális erőszak, lévén, hogy az ölést

személytelenül és munkamegosztás-szerűen szervezték meg.

Cz. A.: Ráadásul az Auschwitzról való tudás, illetve beszédmód is korlátolt volt. Nem volt nyilvános retorikai tere. Más térben volt a nyelv.

U. K.: Más térben volt nyelv, megelőzte a nyelv, de konkrétan Auschwitz arról szólt, hogy az egész problémát technikai módon kivonják a diszkurzív térből. A német és a magyar helyzet ebben is különbözik, Németországban ugyanis kínosan ügyeltek arra, hogy nyilvánosság előtt Berlinben ne lőjenek agyon embereket. Sőt a Rosenstrasse esetében, ahol 1943-ban összegyűjtötték a keresztényekkel házasságban élő zsidókat, még a lökdösődést is megpróbálták elkerülni, és amikor látták, hogy erőszak nélkül nem megy, inkább visszaléptek és elengedték az áldozatokat. Budapesten nem lettek volna a rendőrségnek ilyen problémái. Arra reflektálnék, ami először elhangzott, és lehetséges, hogy rögtön elkezdünk vitatkozni, de először nem a magyar helyzet jutott eszembe, hanem egy sokkal általánosabb probléma. Erőszak és modernitás – mind a kettő esetében elmondható, hogy mindennapi élmény. Az az igazi kérdés, hogy az antimodern mozgalmak a huszadik század óta mitől lesznek erőszakosak, mert a konzervativizmusnak azért számos verziója ismert, és nem kapcsolódik mindegyikhez robbantás.

T. B.: Sőt a konzervativizmus sokáig arról volt híres, hogy nem robbantott.

U. K.: Pontosan. Ehhez képest viszont az antimodern mozgalmak egy jelentős része igen.

KOVAI MELINDA: Mit értesz antimodernen?

U. K.: Antimodern mozgalmakon Ernst Nolte nyomán mondjuk az *Action française*-t, a fasizmust, a nemzetiszocializmust, illetve a radikális iszlámot érteném. És akkor itt jön a radikális iszlám, ami nagyon érdekes, de én ehhez nem értek igazán, beszélgethetünk erről, nem gondolom azt, hogy én kompetens vagyok. Elolvastam Simon Róbertnek az iszlám radikalizmus könyvét, próbáltam ezzel foglalkozni, de ami izgalmas, hogy mitől lesz egy egyébként nagyon sokrétű, sokolvasatú vallás, mondjuk egy antimodern ideológiának inkább a letéteményese, mint egy másik. Mert a buddhizmus például nem lett sose erőszakos vallás.

T. B.: Ahol ők vannak többen, ott ők üldözik a muzulmánokat.

U. K.: Ez azért más, mint mondjuk, amit a keresztény radikalizmus tudott produkálni a középkorban, ahol egy teológiai felépítményt csináltak erre. Akár az iszlám, amelyik szintén teológiailag alá tudja támasztani

a saját radikalizmusát. És ami miatt ez az egész dolog érdekes, hogy mivel a modernitás minket folyamatosan kísérő jelenség, ezért az antimodern mozgalmak is elképesztő szívóhatással rendelkeznek, köztünk vannak, és nem hogy csökkenni, hanem nőni fog a jelentőségük. És ami izgalmas ebben, hogy az antimodern dolgok és az iszlám szerintem valahol az utóbbi időben egymásra találtak, a radikális iszlám terjedését is ezzel magyarázom. Mert a hordozói részben pont olyanok, akik a modernitásnak szubjektíve vagy objektíve mind károsultjai, és egy csomó esetben pont nem is az iszlám területeken, hanem Európában élnek azok, akik ennek a hirdetőivé válnak. Ebben látok egy ilyen akció-reakció dolgot, és izgalmasnak tartanám, hogy valaki mélységében is kutassa, és biztos kutatja is.

K. M.: Közben azon gondolkodtam, vajon fontos-e, hogy az erőszak diszkurzív vagy fizikai? Két dolog jutott eszembe. A 2001 *Ürödüsszeia* című film, ahol az őseemberek még beszélni nem tudnak, de ütéshez eszközt használni már igen. A másik meg az, hogy kik erőszakosak és miért. Hogyan lehet elérni, hogy az emberek annyira tudjanak félni, hogy adott esetben még erőszakosak is legyenek, mert úgy érzik, hogy meg kell védeni magukat. Mivel lehet gerjeszteni ilyen típusú félelmet ma Magyarországon, meg máshol is, kik azok, akik félni tudnak. Foucault kapcsán sa-

ját pszichológiatörténeti kutatásaim jutottak eszembe. Csak azt tudom mondani, hogy nagyon igaza van. Ha úgy vesszük, a pszichológia részben az erőszak, vagy az erőszaktól való félelem szabályozásával intézményesült, és vált elterjedt gyakorlattá mint fejlődés-lélektan, vagy a nevelésben alkalmazott szakértelem. Ahogy Foucault is bemutatja – s ez Magyarországon is több központból induló gyakorlat volt. A pszichológia szakértelme beszivárgott az intézményes gyermeknevelés területére. Ranschburg Pál, Nagy László, Szondi Lipót és kortársaik azt mondták, hogy oda kell figyelni a gyerekeknek az életkori sajátosságaira, azért is kell kutatni a gyermekkor pszichológiáját, hogy a bűnözéssel, devianciával kapcsolatos társadalmi problémák megelőzhetőek legyenek. Ez volt a dolog egyik fele. Ugyanebben az időszakban a pszichológusok azon is gondolkodtak, hogy a polgárgyerekek hogyan kapjon a saját gyerekkorához méltó valódi nevelést; ezek voltak az első pszichológiai alapú reformpedagógiák. Mindkettőnek az alapja tulajdonképpen a fejlődés-lélektan volt, elkezdtek vizsgálni a gyerekeknek a viselkedését, és a két diskurzus összeért. De az egyik, a polgárgyerekeknek biztosított, privilegiált gyerekkor, ahol ő egy önteljesedésre képes, boldog állampolgár lesz, a másik fele pedig a proletárgyerekeknek a fegyelmezése. Mindez nyelv, konkrét nevelési gyakorlatok, meg vizsgálati eszközök, és persze egy

formálódó tudományos diskurzus is. Nem is tudom, hogy érdemes-e ezt így megkülönböztetni. A másik meg az, hogy mit tekintünk erőszaknak. Erőszak-e például, hogy azok a gyerekek, akiknek a szülei nem rendelkeznek megfelelő erőforrással, ma Magyarországon ki vannak szorítva a közoktatásból. Bourdieu többek között ezt nevezi szimbolikus erőszaknak. Vagy idekapcsolható az is, ahogyan kialakult a társadalom alsó rétegei számára egy fegyelmező-büntető rendszer, míg a másik, középosztályi része meg azon teper, hogyan valósítsa meg önmagát, és hogyan legyen fejben egyre sikeresebb.

L. Zs.: Azt hiszem, egyrészt ehhez a szimbolikus erőszakkérdéshez tudok kapcsolódni, amibe beletartozik számomra az is, hogy gyerekek éheznek. Ami ráadásul fizikai szenvedés, és van egy intézményi struktúra, ami nyilván tud róla, hogy ez történik. Ez nem az, amit én egyértelműen intézményi erőszaknak neveznék. Amikor elveszik a gyerekeket kizárólag szegénység miatt a szülőktől, az viszont egyértelműen az. Nekem az nagy kérdés, hogy minek nevezzük, és nevezük-e erőszaknak gyerekek éhezésben és szegénységben tartását. Melinda, hozzád kapcsolódva meg az merül fel bennem, hogy vajon félelemből erőszakosak-e az emberek másokkal, vagy nem. Vagy hogy ez feltétlenül így van-e, vagy nem. Mert az a gyanúm, hogy nem feltétlenül van így.

Például a jugoszláv utódállamok között a kilencvenes években zajló háborúban erősen jelen volt egy olyan nyelv, ami legitimálta az erőszakot mind a horvát, mind a szerb oldalról. Jó eszköz volt azzal érvelni, hogy azért kell erőszakosnak lennünk a másikkal, mert félünk tőle. Ezt mindenféle történetekkel támasztották alá. És a nők elleni erőszak volt az egyik eszköze annak, hogy bebizonyítsa, ha a mi etnikai csoportunkhoz tartozó nőket megerőszakolja a másik etnikai csoporthoz tartozó férfiak csoportja, akkor nekünk jogunk van bemenni abba az országba és megölni embereket. De egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy azok, akik ezt a diskurzust létrehozták és terjesztették, valóban ettől féltek. Mert amúgy meg egyértelműen kiderül dokumentumokból, hogy itt voltak mindenféle területi törekvések és politikai célok. És persze azok között, akik a félelemkeltő propaganda célpontjai, sokan végül valóban félnek, a volt Jugoszláviában is, és itthon is, szeretném azt gondolni, hogy nagyon sok ember van, aki nem gonosz meg szemét, hanem valóban fél.

U. K.: De a félelem az ugye alapvető közösségi élmény a modernitásban. Pl. a környezetvédelem, mint olyan, az immanens félelem állapotából keletkezik, és nagyon modern mozgalom a maga módján. Azzal nem értek egyet, ha azt akartad mondani, hogy a jugoszláv polgárháborúban a tette-

sek nem biztos, hogy valóban féltek. Szerintem mind a szerbek, mind a horvátok elhitték, hogy a másik fél elképesztő veszélyt jelent rájuk, lévén, hogy ezt egy verbális előkészítés meg is előzte. Milošević tényleg félt-e a horvátoktól, vagy pedig csupán gátlástalanul imperialista területi törekvéseket kívánt végrehajtani? Inkább az utóbbi igaz. A politikai vezetők szintjén ez a félelem ebben a formában nem biztos hogy jelen volt, de az egyszerű emberek esetében alapvetőnek tartom ezt a félelmet, ezért is kellett őket nyelvileg kondicionálni, és ezért működött a dolog aztán szinte magától. Magyarországon eredendően sokkal kevesebb antiszemita volt, mint amennyit a rendszer azáltal produkált, hogy a zsidó bosszú (egyéb-ként teljesen logikus) rémképét kivetítette. Azt értem logikusnak, hogy amit az emberekkel csináltak, azután egyáltalán nem volt alaptalan a feltételezés, hogy ők majd valamikor bosszút szeretnének állni, ha túlélnek, hiszen saját magunk is bosszút szeretnénk állni, vagy legalábbis felmerülne bennünk ennek az igénye, ha csak tizedét kellene elviselnünk. És ettől kezdve nem volt visszaút, mert aki egy töltőtollat elvitt egy zsidó lakásból, az retteghetett utána a zsidó bosszútól. Tehát a félelem az erőszak kapcsán nagyon-nagyon fontos működtető erő, és tömeges.

T. B.: Azért ez nem bonyolultabb ennél? Van egy harminc-, negyvenéves

előtörténete mindennek, amikor a politikai és kulturális elitek folyamatosan azon törik a fejüket, hogy mikor szétesik Jugoszlávia, mi lesz a nemzettesttel. És ez nem egészen ideológiai manipuláció, hanem a megsemmisüléstől való félelem, hogy azok a határok, amiket Titóék meghúztak, nem fedik le a nemzeti, etnikai csoportokat. Ez volt az az ellenzéki energia, amivel mondjuk Dobrica Ćosićék a hetvenes években kritizálják Jugoszlávia federalizációját. Pont arról szól, hogy ha meghal Tito, és szét fog esni az ország, akkor a szerbek egyharmada kívül fog maradni Szerbián. A horvátoknál ugyanez. Ha szétesik az ország, akkor mi lesz azokkal a horvátokkal, akik nem horvát területre kerülnek?

Cz. A.: Nem csak az egyszerű emberekben volt félelem. Létezett egy értelmiségi félelem-diskurzus is, aminek szerintem a legszebb, legtorokszorítóbb és legfájdalmasabb irodalmi példája Milorad Pavić *Kazár szótára*. Nem egy sovén elmebetegségben, hanem az egyik legjobb posztmodern regényben sikerül megírni, hogy mi lesz velünk, szerbekkel! Ez még nem egy vérszomjas örület, hanem félelem a – mitől is, a történelemtől?

T. B.: Hogy univerzálissá válunk, elvesztjük identitásunkat és eltűnünk.

Cz. A.: A modernitástól, ha úgy tetszik.

U. K.: Igen, csak a különbség az, hogy Milošević – aki félhetett ugyan szintén a nemzetvesztő vízióktól –, ha most egy ilyen mozgástér és kényszerpálya fixiómával akarnánk leírni az ő cselekedeteit, azért egy kicsit kevésbé befolyásolta ez, mint a Krajínában lakó, rádióhallgató szerb paraszt bácsit. Tehát ilyen szempontból jogosnak tartom, ha különbséget teszünk a legfelső politikai vezetés félelem kiváltotta tettei és a többiek között.

T. B.: Milošević is valamennyire egy ilyen értelmiségi elitnek volt a kreációja vagy inkább projekciója. Azért nem véletlen, hogy Koszovóval kampányolva kerül hatalmi pozícióba, ami nemzeti trauma és egyben a „demográfiai” fenyegetettség szimbóluma volt, mert ugye a szerbek aránya tényleg csökkent Koszovóban, az más kérdés, hogy részben saját politikájuk eredményeképpen. Volt egyfajta, ha úgy tetszik biopolitikai vagy demográfiai élménye a társadalomnak arról, hogy szórvány területekről, ahogy ezt a magyar politikai nyelven szokták mondani, eltűnnek a nemzettársak. Milošević gyakorlatilag ennek a meglovagolásával kerül hatalomra. Szerintem még egy ilyen manipulált esetben is ott van egy élményanyag, amivel lehet játszani. Nyilván visszamegy a második világháború apokaliptikus történéseire.

U. K.: Hitler félt a zsidóktól egyértelműen, és nem is cinikusan, tényleg

félt a zsidóktól, mert a modernitástól is félt, és a kettőt egymásnak megfeleltette.

T. B.: Szerintem a preventív erőszak nagyon fontos eleme a politikai erőszaknak.

U. K.: Van egy hatalmas különbség, hogy aggódunk, hogy mi lesz, ha szét-esik Jugoszlávia, illetve...

T. B.: Nem hiszem, hogy olyan hatalmas a különbség. Szerintem nincs nagy különbség aközött, hogy valaki autentikusan aggódik, és ezért preventíve irtja ki a szomszédot, vagy ha cinikusan irtja ki.

Cz. A.: Szerintem is abszolút másodlagos, hogy Hitler félt a zsidóktól. Annyiban persze nem, hogy nyilvánvalóan ő volt a fókuszpont, aki nélkül az egész rettenet nem jött volna létre. Most hirtelen egy nagyon provokatív példa jutott eszembe. Körülbelül 1942 vége, Ukrajna, főhadiszállás, beszélgetés a Führer és az egyik gépirónő között. Szóba jön az ún. mischlingeek („keverékek”), illetve a vegyes házasságban élő árják úgymond problémája. A gépirónő elkezd fröcsögni, hogy hát az, aki hozzáment egy zsidóhoz, meg is érdemli a sorsát. És a Führer szól rá, hogy ne beszéljen így: egészen addig, amíg ő nem jött, senki nem tudta a faji problematikát a maga kelendő súlyánál fogva mérlegelni, és különben sem lehet kétszáz év bűneit

egyik napról a másikra megoldani. Ja, igen, az egész szövegkörnyezetből világos, hogy a gépirónő nem bevágódni akart, hanem többé-kevésbé autentikusan képviselt egy létező, nem is kifejezetten elszigetelt álláspontot. Ha úgy tetszik, nekem ez a gépirónő a bajom a nyelvi megelőzöttséggel meg az egyértelműen beazonosítható „nagy bűnösökkel”.

T. B.: Foucault diskurzus-fogalma nem oldja meg ezt a problémát valamilyen szinten?

Cz. A.: Persze, hiszen a diskurzus kerete a nyelv, de korántsem egyértelmű módon kijelölhető és kizárólagos megteremtője. Eszembe jutott egy másik brutális, pszichohistóriai példa is. Egy nagyszerű osztrák újságírónak, történésznőnek lektoráltam a Franz Stanglról szóló könyvét. Stangl a treblinkai meg sobibori tábor parancsnoka volt, nem akármilyen előélettel: mielőtt megsemmisítő táborok parancsnokává avansált volna, részt vett az eutanázia programban; megsemmisítési szakemberként került tovább. És döbbenetes volt látni ezen a hatvanas években született könyvön, hogy míg a zsidók elleni erőszak, majd a tömeges megsemmisítés nyilvánvalóan, mélységesen el lett ítélve, addig az eutanázia program kapcsán, hát azt nem mondom, hogy mentegető nyelvet használt, de világos volt, hogy az erőszak alkalmazását, akár a tömeges fizikai megsemmisítést is, nem lehetett megkérdőjelezni.

misítést is jóval megbocsájtóbban kezelte. Mintegy azt sugallván, hogy egy Down-kóros kisfiú vagy kislány – természetesen elítélendő – legyilkolása az egészen más, mint hogy ha embereket pusztán származásuknál fogva öldösnek.

K. M.: Egyébként akkor ez természetes volt.

Cz. A.: Hát ez a szörnyű, igen.

U. K.: Az eutanázia programot a nyilvánosság előtt le kellett állítani. Ezért az az állítás, hogy az erről szóló közbeszéd minden további nélkül működtethető volt, nem igaz.

Cz. A.: Nem azt mondom, hogy ez volt az erről szóló közbeszéd – az erőszak normalizálásáról beszélek, meg a határokról: egy viszonylag szimpatikus történész számára is a hatvanas években még volt olyan határvonal, ami remélem, hogy az ittlévőknél már nincs.

K. M.: Szerintem érdekes, én nem tudtam, hogy a hatvanas években is, de a harmincas években teljesen közkeletű és legitim orvosi, pszichiátriai, pszichológiai elképzelés volt az eugenikai fajnemesítés.

U. K.: Azért az USA-tól kezdve Svédországig bőven voltak erre példák, nemcsak a harmincas években, de ezt sok oldalról közelíthetjük meg.

Ha keresztényi oldalról közelítjük meg, akkor nincs különbség egy Down-kóros kisgyereknek vagy bárki másnak a megölése között, mert az emberi élet szentség. Kész, passz. Megközelíthetjük ezt funkcionalista módon, államháztartási kérdéseket felvetve, és akkor persze mondhatjuk, hogy ez a náci megközelítés, csak az a baj, hogy minden jel szerint, nem csak náci oldaláról merülhet föl, mert a kettő nem ugyanaz.

Cz. A.: Tökéletes, amit mondasz, mert gondoljuk tovább: ebből tulajdonképpen az következik, hogy a modernitásnak is van egy erőszakos arca...

U. K.: ...az állam, amelyik maga eldönti, hogy a három T-ből kit, melyik csoportba rak, és akkor nem szükséges föltétlenül egy gázkamrát üzemeltetni a megsemmisítendőök elpusztítására, önmagában az, hogy van az a három T, és hogy a három T-ből ki melyikbe kerül, az az életfeltételeit némileg, hogy is mondjam, módosítja. Ezzel a modern állam páratlan lehetőségekhez jut, a francia forradalom előtt az államnak a szerepe, de még utána is, messze nem érte el ezeket a lehetőségeket. Álmodni nem tudtak róla, hogy olyan szinten, minden egyes lépésedet kontrollálni tudják, mint most.

T. B.: Az antimodernizmus a modernitás része. Nem arról van szó, hogy

ez valamiféle totális paradigmaváltás, hanem egyfajta belső dinamikus ellentét, egyben a modernitás része és tagadása is. Ami egyébként nem jelenti azt, hogy nem lehet fenntartani a modern és az antimodern fogalmi ellentétet.

Cz. A.: A radikális iszlamizmusnál modernebb jelenség nincsen, amit pl. olyasmivel is igazolni lehet, hogy Afganisztán legmasszívabb muszlim környezetében ezeröttszáz éven keresztül békén tudtak hagyni Buddha szobrokat.

U. K.: Az a különbség, hogy a kommunizmus hitt abban, hogy a jövő folyamatos fejlődésből áll, maga az élet is folyamatos fejlődésből áll, míg egy radikális iszlamista nem fejlődést kíván, hanem a már leírt szövegeket kívánja megvalósítani. Nem szabad semmit sem változtatni. Fel sem merülhet az, hogy bármi fejlődjön. És ilyen szempontból filozófiailag antimodern, csak a modernitás eszközeit használja közben, beleértve a robbanóanyagot, beleértve a propagandát, meg minden egyebet.

T. B.: Még bonyolultabb, hogy már a tradíció ilyen felfogása sem tradicionális. Ha megkérdezed Aziz al-Azmeh kollégámat, aki a szakértője ennek, azt fogja mondani, hogy nincs olyan, hogy iszlamizmus a középkorban. A korai iszlám politikai hagyomány pedig a római birodalom

szinkretikus keleti végvidékén használt politikai diskurzusokra reagál, különösen a hellenisztikus istenkirályság-ideológiára. Az iszlamizmus a tizenkilencedik század végén gyakorlatilag a tradíció egyfajta bomlás-termékeként jön létre, és igen nehéz a középkorban olyan típusú szövegeket találni, amelyekre a mai iszlamisták hivatkoznak. Tulajdonképpen mindez a nyugati modernitás megjelenésére való reakció ezekben a társadalmakban. Ráadásul még ehhez hozzájárult a huszadik század végén a pánarab szekuláris nacionalizmus összeomlása.

Cz. A.: S az is kellett, hogy minden komolyan vehető nyugati társadalomkritika periferizálódjék, és teljességgel funkcióját veszítse. Olyan második-harmadik generációs arab gyerekek, akik esetleg korábban megtalálhatták volna a helyüket pl. a francia baloldalon, azok most így lázadnak.

K. M.: Nekünk van egy érdekes tapasztalatunk az etnicizált osztálykonfliktusokról, ha azt erőszaknak tekinthetjük, de nyugodtan tekinthetjük erőszaknak, mert hát sokszor fizikai erőszak is kíséri. A Helyzet Műhelyből négyen (Kovai Cili, Mészáros György, Neumann Eszter és én) épp kidolgozunk egy tréningprogramot, egyelőre egyetemisták számára. Az ötlet onnan jött, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen tanítot-

tam, és a Tréninghét nevű program-sorozat keretében felkérték, tartsak egy foglalkozást a cigányokról. Mivel én nem értek a témához, szóltam a húgomnak, aki cigánykutató és szociális munkás, hogy csináljunk ketten valamit. A foglalkozásra jórészt történelem szakos fiúk jöttek, majdnem mindenki Borsodból származott. Nagyon sokan Jobbik szimpatizánsok, volt, aki tagja is volt a Jobbiknak, és egy ilyen iszonyatosan ellenséges légkörben három óra alatt úgymond csodát lehetett tenni, mert hagytuk őket, hogy elmeséljenek bármilyen valós tapasztalatot cigányokkal való találkozásokról. A tapasztalatok nagy része az agresszióval volt kapcsolatos, verekedések, megfélemlítés, a buszon a hajára szotyiznak, meg hasonló esetek. Ezeket nyugodtan elmesélhették. Mi lejegyzeteltük és csoportosítottuk ezeket a tapasztalatokat, és utána elkezdtünk velük beszélgetni. És elkezdtük, főleg a húgom segítségével, megnézni, hogy ezek miféle helyzetek, milyen társadalmi helyzet a stigmatizált mélyszegénység, ahol emberek teljesen erőforrás hiányos környezetben gyakorlatilag a túlélésért kialakítanak egy, a többségi társadalom szemében deviáns, valójában adaptív életformát. Amit nagyon meg lehetett velük értetni, az a fenyegetettség, és ez a felvonulunk-sokan-férfiak típusú erődemonstráció, meg hogy miért hallgatják hangosan az utcán a zenét. A vége az lett, hogy teljesen szolidárisak lettek egymással

is, és tulajdonképpen a romákkal is. Nagyon szerették volna, ha meghívunk Romaversitások hallgatókat, hogy tapasztalatokat cserélhessenek. Egyszerűen világossá vált, hogy nem etnikai, hanem osztálykonfliktusról van szó. És lett egy erős reflexió arra is, hogy ők azok, akik a lecsúszó alsó középosztálybeli borsodi családokból el tudtak jönni Budapestre a Károli Egyetemre. Ők addig úgy érezték, hogy az ő családjaik problémáival nem foglalkozik senki, hogy ők csak folyamatosan le vannak rasszistázva. Az ellenség a cigány lesz, holott őket éppen úgy fenyegeti a mélyszegénység réme, és a térségben a szűkös erőforrásokért megy az etnicizált harc. Úgy tűnik, ha ezt verbalizáljuk, vagy a mostani tréningjeinken már drámajátékokkal kijátsszuk, nagyon könnyen ki lehet húzni az erőszak és a rasszizmus méregfogát, és nagyon könnyen fel lehet kelteni a szolidaritás érzését. Nyilván nagy társadalmi keretekben egész más módszerekre lenne szükség, de egy ilyen háromnapos osztálytermi játéktérben szinte tankönyvi módon tűnik el a rasszizmus. Mondok egy másik példát is. Ez Egerben volt, az ottani tanárképző főiskolán, vagy már egyetemen, tanár szakos hallgatókkal. Majdnem mind-egyikük elsőgenerációs értelmiségi volt, de annyira, hogy a testvéreik szakmunkásképzőt végeztek. A társaság teljesen homogén volt ebből a szempontból. Ez már egy kétnapos tréning volt, aminek az egyik része a

saját társadalmi pozíció megélése és az erre való reflexió. A játékok során kiderült, hogy nekik borzasztó kínos a szüleik foglalkozásáról meg a saját társadalmi helyzetükről beszélni, mert úgy érzik, sebezhetővé és védtelenné válnak. Ami nagyon meglepő volt, mert nem az történt, hogy ott rádőbentek, hogy hasonló helyzetben vannak, hanem úgy érezték, hogy kiszolgáltatják magukat egymásnak, és majd így könnyen bánthatóak lesznek. Ugyanebben a társaságban rengeteg rasszista módon értelmezett tapasztalat volt a romákkal. Az ő családjaik maguk is nagyon közel voltak a mélyszegénység és a cigányság problémáihoz, a szülők sokszor átmenetileg segélyből éltek, vagy alkalmi munkákból, piacozásból. Ennek a tréningnek a végére az lett, hogy a saját társadalmi pozíció felvállalása szolidaritást eredményezett, a végén már abszolút úgy beszéltek magukról, hogy mi, illetve a cigányságról és az egész lecsúszó félben levő vidéki Magyarországról tudtak úgy beszélni, hogy mi. Egészen megható átfordulások történtek, ahogy megértették: miért gerjeszt, mondjuk, újra és újra konfliktust az, hogy a faluban ott a szegregált cigányiskola, meg az egyházi iskola. Szinte mindenkinek megvolt ez a tapasztalata, ők persze az egyházi részbe jártak. Megértették, hogy szül agressziót az, ha valakit folyamatosan a peremen tartanak. Saját cigánysággal kapcsolatos frusztrációjuk, félelmeik és agressziójuk

kapcsán értették meg, hogyan termelődik újra az iskolai szegregáció által szükségszerűen egy etnicizált osztálykonfliktus.

T. B.: Ahhoz, hogy miről tudjanak beszélni, kell az „ők” is? Kellett produkálni valamilyen közös ellenséget?

K. M.: A célunk az volt, hogy a strukturális egyenlőtlenséget lássák és ne a rasszista „megoldást”. Lássák azt, hogyan épül föl egy olyan rendszer, ami lent tartja azokat, akik lentre születtek, a saját mobilitási történetük ne egy szégyenletes, „mindig letagadom a családomat” történet legyen, hanem lássa azt, hogyan és miért nem lehet ebben a rendszerben előrejutni, hogy maga a rendszer termeli újra az egyenlőtlenséget.

T. B.: És ki az ellenség most?

K. M.: Hát itt a cigányok helyett a politikai hatalom lett az ellenség. Az a célja a projektnek, hogy társadalmi változást akarjanak elérni az emberek, nyilván a saját kis területükön. Ezek a fiatalok tanárok lesznek, iskolákban cigánygyerekeket fognak tanítani. Jó, ha megértik, hogy ez jelenleg elsősorban nem pedagógiai kérdés, vagy korántsem csak az. Az oktatási rendszert kellene megváltoztatni. Ez egy kicsit persze olyan, mint halottnak a csók, de mégis úgy tűnik, vagy legalábbis azt látjuk ezekben a helyzetekben, hogy felszabadítóbb

így gondolkodni – mármint látni, hogy nem én vagy ő, hanem a rendszer rossz, mint szorongani, félni, az eggyel lejjebb lévőöt gyűlölni. Nyilván magát a problémát nem oldjuk meg három nap alatt. De az tanulság, hogy milyen könnyű a rasszista helyzeteknek kihúzni a méregfogát.

U. K.: Nyilván ezeken a beszélgetéseken elhangzik az is, mi legyen olyan helyen, ahol egy iskolában a diákoknak több mint ötven százaléka roma. Hogy ebben az esetben, a periférián működtethető-e egyáltalán hosszú- vagy középtávon a nem szegregált oktatás? El lehet-e érni azt, hogy ne vigye el mindenki más, aki tudja, a gyereket abból az iskolából? Jogilag erre egyébként nincs is lehetőség. Mert, hogy ez elvileg nagyon szép, és jó, hogy ilyen pozitív végkicsengése tud lenni ezeknek a szemináriumoknak, de ezekre a kérdésre milyen válaszokat adtok?

K. M.: Jót kérdezel, erre nagyon figyelünk. Ezekben a szociodráma játékokban ők mutatják be a saját helyzetüket, mi meg értelmező módon vagyunk jelen. Egerben éppen saját iskolai tapasztalataikat játszották el, amiben tényleg megjelent az egész oktatási rendszer helyi aspektusa, polgármesterestül, Klikkel, szegregált iskolával, a plébánossal, a tanulókkal és a tanárokkal, mindenki benne volt, ők rakták össze ezt a saját tapasztalataikból. Mi magyarázatokat fűzünk a

játékhoz, elmondjuk, hogyan működik ma Magyarországon az oktatási rendszer, amelyik Európa egyik leg-egyenlőtlenebb oktatási rendszere, az iskola itt olyan piaccá vált, ahol a középosztálybeli szülő a legjobbat akarja kapni, s el fogja vinni a gyereket az olyan iskolából, ahol cigánygyerekek tanulnak. Hogy ő majd mit csináljon ott tanárként, az nagyon necces kérdés. Talán ha látja, hogy ez nemcsak pedagógiai probléma, hanem rendszerprobléma, ami tulajdonképpen az oktatási rendszernek a hibája, illetve, hogy az oktatási rendszer működhessen úgy is, hogy alapvetően esélyegyenlőségre törekszik. Akkor talán nem magát vagy a gyereket fogja megutálni a kudarcélmények miatt. Tehát, hogy ő azt értse meg, hogy az ott létrejövő agresszió mindig újra fog keletkezni, mert ez a rendszerből származik. Most az egy következő lépés, hogy ezzel ő mint pedagógus mit fog tudni kezdeni, de talán esély arra, hogy nem rasszista módon fogja kezelni. Meg talán esély arra, hogy nem amellett fog érvelni, hogy „rakjuk ki az összeset az SNI-s osztályba az udvari WC mellé”. Szóval ez ennyi. Csodát nem lehet tenni, de talán jobb, mint a semmi.

U. K.: Nem tartozik ehhez a témához, viszont engem nagyon érdekel, hogy ez a helyzet csak akkor oldható meg, ha az integrálandók aránya nem ér el egy bizonyos százaléknál többet, mert egyébként nem tudod hova in-

tegrálni őket. Vagy annyira nehézé válik az integráció, hogy nem lesz annyi forrás, hogy ezt lehetővé tegye. Nyilván, ha tízfős osztályod van, akkor tudsz hat gyereket integrálni a négyhez, ha állandóan két ember figyelni őket. De egyébként ez irreális, ilyen sehhol sem lesz. Egyrészt az integráltaknak az integrálódókhoz való aránya az kulcskérdés, másrészt a kistélepüléseken még utaztatással sem fogod ezt megoldani.

T. B.: De nem is az a cél. Hanem hogy például az egyházak ne vetessék ki a nem-cigány szülőkkel a gyerekeiket az állami iskolából. Ők kétszeres állami támogatást kapnak, egyházként és iskolaként is, miközben az állami iskola olyan állapotban van, hogy csak azok maradnak benne, akik nem tudják elvinni a gyerekeiket. És az önkormányzat adott esetben segíti is azokat, akik elviszik az állami iskolából a gyerekeiket.

Cz. A.: Ha inkább a közoktatásra meg bizonyos mobilitási-infrastrukturális fejlesztésekre fordítanánk pénzt, akkor a hosszú távú és etnizálható erőszak biztosan jócskán csökkenne. És inkább ilyen dolgokba kellene ölni a pénzt, mint csomó minden hülyeségbe. S erről valószínűleg elég sok ember meggyőződhet, ha ez sokszor és hangsúlyosan elhangzik.

K. M.: A jelenlegi kormányzat szándéka pont az, hogy erősítse az el-

lentéteket. Szerintem az a lényeges ebben, hogy az iskolahelyzetekben létezik a rendszerszintű szimbolikus erőszak. Akit intézményesen kirekesztenek, az valamilyen formában erre erőszakkal fog reagálni. Ezek a gyerekek nem hülyék, pontosan tudják, hogy fölöslegesek. Pontosan tudják, hogy mi a státuszuk, pontosan tudják, hogy ők nem tanulnak meg rendesen írni-olvasni, és ők mennek, ahogy mondják, a csicska-képzőbe. Az osztályharc a falusi iskolában fog lejátszódni. Amire mi lesz a válasz? Az, hogy fegyelmezzük őket, mert lám, azért vannak ott, mert erőszakosak, tiltsuk ki őket a foci-pályáról is, vigyék őket közmunkára, ne is lássuk őket. Zárjuk el, tüntessük el őket, amire még nagyobb erőszak lesz a válasz. S akkor ez elkezd játszódni az utcán is, mert persze hogy az első dolga lesz, hogy leköpi a „problémátlan” gyereket, akivel sehhol máshol nem találkozik, csak az utca másik oldalán, mert nem jár már vele egy iskolába, és pontosan tudja, hogy miért. De az emberek nagyon meglepően meg tudják ezt érteni, és nagyon meglepően szolidárisak tudnak lenni. Nyilván nem egyszerű helyzet, mert aztán visszamegy oda, és megint leköpi. De talán annyit érteni fog belőle, hogy nem X. Y. a hibás személy szerint ebben feltétlenül, hanem lesz egy olyan helyzet, mint Zimbardo börtönkísérletében, hogy mindig ugyanazt fogják csinálni az emberek adott szerepekben, és

ez nem az emberek hibája, hanem azoké, akik az embereket állandóan ilyen helyzetekbe hozzák.

U. K.: Adtál nekik egy esélyt, amikor a saját sémáikból ki tudtak lépni, már akkor is értékes dolog ez, ha a romákkal szembeni attitűdjük utána majdnem ugyanolyan szintre esik vissza. Mert legalábbis azt mutatja, hogy ez változtatható.

K. M.: Abszolút változtatható, de ami meg még inkább olyan meghatározó ebben az egészben, hogy hát nagyon marxista kifejezéssel, milyen könnyen kialakítható egyfajta osztálytudat. Tehát ha az embereket, akik semennyire nem tudják felismerni a közös érdekeiket, egy kicsit ellenhelyzetbe, olyan helyzetbe hozzuk, ahol erre van lehetőség, akkor képesek lesznek felismerni ezeket. Jó, persze egyetemisták, meg fiatalok, de valahogy mindig ugyanaz történik, ez most a nyolcadik ilyen tapasztalatunk, más még nem történt, vagy csak akkor, ha nyilvánvalóan mi rontottunk el valamit.

T. B.: S azóta is boldogan cigányoznak.

U. K.: De nem volt olyan élményed, ha olyan hallgatókkal csináltad a kurzust, akik nem elsőgenerációs értelmiségiek voltak, hogy azokkal sokkal nehezebb ez?

K. M.: Érdekes tapasztalat, hogy ott a büntudat meg a tehetetlenség lesz a főtéma, a másik felén meg a szegény, meg az agresszív tapasztalatok. Csináltuk a kurzust a Károli pszichológia szakos hallgatóival is, akik többnyire felső középosztálybeli nagyon okos lányok, sokan önkénteskednek romákat segítő civil szervezeteknél. Ott abszolút a büntudat és a tehetetlenség volt a téma egyfajta reflexióként saját középosztályi helyzetükre. Hogy ők saját boldogulásuk érdekében megtehetik, hogy nem vállalnak közalkalmazotti állást mondjuk családsegítőben vagy nevelési tanácsadóban, hanem magánpraxisba kezdenek. Szeretnének segíteni azoknak, akikről ők is úgy gondolják, hogy a leginkább rászorultak, de a közzsféra alulfizetett, nincs megfelelő szakmai segítség, nagy a kiégés veszélye.

U. K.: A pszichológus rossz példa erre, mert a pszichológusokban többnyire sokkal több empátia van, mint a történész hallgatókban a Károlin.

K. M.: A Károlis történészhallgatók között egészen egyszerűen nem volt többgenerációs értelmiségi.

T. B.: Ha már itt ilyen marxista kategóriákba botlottunk, mint az osztálytudat, amivel amúgy történészként nem értek egyet, megfordíthatjuk-e a kérdést, hogy ebből a perspektívából van-e legitim erőszak? Hogy ha osztálykategóriákban gondolko-

dunk, akkor van osztályharc is, ugye? Az osztályharc egyfajta erőszak. Tehát akkor az erőszakot erőszakkal lehet csak legyőzni? Azért is kérdezem, mert Bibónak van erről egy elég komplex elmélete *Az európai társadalomfejlődés értelmében*. Az erőszak szerinte a félelemben gyökerezik, egyfajta preventív erőszak, és aztán önlegitimálóvá válik. Az erőszaktevőt a „való életben” sokszor tényleg csak erővel lehet megállítani, de aki az erőszakot erőszakkal megállítja, az mindig csak rossz lelkiismerettel teheti. Bibó szerint azonban mindig van egy ideális nem erőszakos gesztus is, amit egyfajta krisztológiai fejtegetésbe ágyaz. Van arról is társadalmi és történeti tapasztalatunk, hogy ezek az akár legitim erőszakos gesztusok könnyen erőszakspirállá válnak. Hogy én ütök, te visszaütsz, ő még egyszer visszaüt. Mondhatjuk az ózdi cigány, vagy nem cigány fiataloknak, hogy ti csak akkor fogtok a saját sorsotokon javítani, ha erőszakot alkalmaztok. De mi lesz ebből?

Cz. A.: Semmi jó.

L. Zs.: Ez egy abszolút legitim kérdés. Egy kicsit át is lehet szerintem fogalmazni, vagy máshonnan nézni. Azt mondani: vannak más eszközök. És mondjuk az, hogy mi az erőszak? Erőszak egy üres háznak vagy üres boltnak az ablakát bedobni kővel, amikor már minden politikai eszközt kimerítettek? Ez nagyon fontos volt a

szüfrazsett mozgalomban, hogy miközben házakat megdobáltak kővel, Emmeline Pankhurst kijelentette egy beszédében, hogy élőlényt, se embert, sem állatot, semmiképp nem érhet bántódás.

Cz. A.: Szerintem kérdés az, hogy mit értünk erőszakon. Személy elleni erőszakot, tárgy elleni erőszakot vagy szimbolikus erőszakot.

L. Zs.: Tényleg, hogy gyerekek éheznek, és ebből adódóan fizikailag nem tudnak fejlődni, és egész életükben betegek lesznek, azt miért tartjuk kevésbé erőszakosnak, mint hogy bedobjuk egy boltnak az ablakát. Vagy mondjuk voltak olyan politikai mozgalmak, amik megpróbáltak nem erőszakosan ellenállni, és nagyon érdekes, hogy arra milyen sokszor durva fizikai erőszak a válasz. Mondjuk pont ezeket a szüfrazsetteket bebörtönözték, megverték, kényszerítették.

Cz. A.: Ugyanakkor meg amellet is lehet érvelni, nagy történelmi példákat felhozva, hogy hány sikeres erőszakmentes mozgalom volt. A szüfrazsettek ilyen szempontból izgalmasak. Mert viszonylag erőszakmentesen győztek. A fekete polgárjogi mozgalom fősodra is idetartozik. S a Gandhi-féle indiai függetlenségi mozgalom egyik legnagyobb dobása mégiscsak az erőszakmentesség volt; a radikálisabbak, akik a náccal is

összefogtak, kudarcot vallottak. Nem akarok átmenni egyfajta nagyon idealista református Bibóba, de hát maga a kereszténység is, még mielőtt nagy sikereket ért volna el pl. európai gyarmatosító hatalomként, a kezdeti nagy sikereit az erőszakmentességet terjesztő ethoszában érte el.

K. M.: Igen, de Frantz Fanon például leírja a *Fekete bőr, fehér maszkok* című könyvében, meg más művében is, hogy a gyarmati erőszak hogyan válik a gyarmatosítottban egy nagyon mélyen internalizált önalávetéssé. Kérdéses, hogy az emancipáció ebben a helyzetben, mondjuk Algéria esetében, lehet-e más, mint gyarmati felszabadító harc, azaz erőszakos háború.

U. K.: Először beszéltünk a társadalmon belüli erőszak alkalmazásáról, majd utána ebből hirtelen két politikai entitás közötti erőszak alkalmazásáról lett szó. Ez a kettő nem ugyanaz. Van olyan, hogy egy ország passzív ellenállással meg tudja szerezni a függetlenségét, és nem kell végigcsinálnia egy véres polgárháborút, mivel racionális mederbe lehet terelni egy idő után a diskurzust. Azonban egyéni szinten a rációba vetett túl önfeledt hittől tartózkodnék. Működhet természetesen, de minél elesettebb valaki, annál nagyobb esélye van arra, hogy vele csak a szankciókkal együtt tudsz bármit is elérni. Szankciók nélkül nem. Ez azt jelenti, hogy

amennyiben a szankciókat erőszaknak nevezzük, akkor erőszakot is kell alkalmaznunk. Mondjuk, hogy ha kötelező az iskolába járás, s ha valaki nem viszi el a gyereket, akkor ezt szankcionálni kell.

K. M.: Jó, de nekem meg pont egy ellenpélda jutott az eszembe. Egyébként ugyanerre példa. Egy egyenlősítő oktatáspolitikai bizonyos értelemben erőszak, mert leállítja azt az erőszakos társadalmi működést, vagy mérsékli, mert leállítani persze nem tudja, hogy a középosztály meg akarja őrizni középosztálybeli státuszát, és ha korlátozzuk az iskolaválasztást, akkor az emberek egy jelentős része, nyilván nem jut a jogosan megérdemeltnek érzett előnyös helyzetbe.

L. Zs.: Kérdés, hogy mit hívunk erőszaknak. Az, hogy emberek nem élhetnek végül az előjogaikkal, az erőszak?

U. K.: Az nem privilégium, hogy te odaköltözöl, ahova akarsz. Privilégium végül is egy piaci gazdaságban az, hogy ha magad kiválasztod azt az intézményt, ahol taníttatni szeretnéd a gyereked, és ezt meg is tudod fizetni; ez elvileg egyébként egy alapvető jognak is tűnhet. Sokkal egyértelműbbé válik ez az egész történet, hogy ha azt a példát vesszük, amit mondtam. Ha valaki nem járattja a gyereket iskolába, akkor ezért büntetés, szankció

jár. Ennek elmaradása mindenképpen nagyon-nagyon rossz üzenet volna, nem lehetne fenntartani a rendszert, hogy ha nem volna szankciója az iskolába nem járásnak. Azt mondhatom, hogy márpedig azért van kötelező iskolaválasztás, mert társadalmi szolidaritásnak is lennie kell. Ezt mindenki meg is fogja érteni, még hogyha nem is fogja magában elfogadni. De ez nagyon erős és súlyos érv. Van egy norma, amit a társadalom elő kell, hogy írjon és azt be kell, hogy hajtsa.

T. B.: Igen, de ha meg körzeti iskolák vannak, akkor, mint Londonban, nagyon attól függ a gyerekednek az iskoláztatása, perspektívája, hogy éppen melyik kerületben laksz. Viszont ez hirtelen elképesztően felnyomja a lakásárakat bizonyos helyeken, ahol az iskolák jók, és „kifehérednek” egyes területek. Azt sem szabad elfelejteni, hogy azért a magyar kontextusban egy ilyen típusú politika lefelé nivellálhat. Azt a helyzetet idézheti elő, hogy bizonyos társadalmi csoportok, akik igyekeznek, hogy benne maradjanak a középosztályban és fenntartsanak egy bizonyos normalitást, elárulva érezhetik magukat.

K. M.: Nagyon régi vita. Ahol van egyenlősítő oktatáspolitikai, mindig ezek a kérdések kerülnek elő. Még egyet fűznék hozzá, hogy mindig az erőszakos államról beszélünk. Hogy a piaci viszonyok borzasztóan

erőszakosak, arról sokkal kevesebb szó esik. Ma Magyarországon részben még állami fenntartásban, de gyakorlatilag egy iskolapiac működik, ahol az iskoláknak piaci érdeke, hogy vonzók legyenek a középosztályi szülők számára. Emiatt borzasztó kegyetlen verseny alakul ki, ami az erősebb kutya baszik alapon szelektál. Mert a piacról gondolták a nyolcvanas években, hogy az nem erőszakos (mint potenciálisan az állam), hanem meritokratikus. Ennek jegyében alakították át ilyen egyenlőtlené a magyar oktatási rendszert még 1985-ben.

T. B.: Na, jó, de azért szerintem azért van torz és nem torz piac is.

Cz. A.: A piac fogalmába nagyon sok mindent bele lehet érteni. Jelentheti a szabad belépést, vagy a versenynek, a többé-kevésbé fair versenynek a lehetőségét, meg jelentheti az anomáliákat is.

U. K.: Szabályozza-e önmagát a piac. Szerintem nem megfelelően.

T. B.: Senki nem állítja, hogy állami kontroll nélkül a piac nem teremt előbb-utóbb monopóliumokat. De azt gondolom, hogy mégiscsak vannak piaci alapú szegmensei bizonyos társadalmaknak, amik működnek, és bizonyos dolgok, amik nem működnek. És ez nagyon sok mindentől függ, mondjuk attól is, milyen tár-

sadalmi környezetben vannak ezek a piaci mechanizmusok. Tehát ha Zimbabweben bevezeted a piaci alapú oktatást, nyilván eléggé más hatása lesz, mint ha Svájcban. Más olyan társadalmi közegben bevezetni, ahol van egy túlnyomóan középosztálybeli társadalom és ezek a relatív különbségek sokkal kisebbek, mint egy olyan társadalomban, ahol van egy százalék gazdag ember, és kilencvenkilenc százalék szegény. Én azért arra vigyáznék, hogy ne hozzunk létre olyan ideológiai konstrukciót, ami-ben bármiféle piaci viszony ugyanolyan típusú erőszaknak minősül, mint mondjuk egy rasszista államnak a megkülönböztető mechanizmusai.

Cz. A.: Ha jól értettem Melindát, ő csak azt mondja, hogy az a piacosság, ami nálunk bekövetkezett, mindenképpen torz volt hosszú távon.

K. M.: Én csak a diskurzusra utaltam, hogy van ez az elképzelés, hogy van a fenyegető állam és a meritokratikus, igazságos szabadpiac.

U. K.: Ezért is kell megérteni azokat, akik a „liberálkapitalizmust” mint egy rettegésre okot adó szörnyet képzelik el. Mert racionális magja ennek a történetnek van, pont itt fogható meg. Azoknál, akik ennek a veszteséinek érzik magukat. Ide tartozik a középosztály alsó szegmensének egy része, vagy az az alatti státusban lévő

emberek. Vagy akik csakis az állami kirovó-újrafelosztó modellben képzelik el az életüket, fogalmazzunk így. Mészáros Lőrinc megint benne van a képben, természetesen.

L. Zs.: Annak kapcsán, amit az olyan erőszakmentes politikai mozgalmak, mint a szüfrazsett mozgalom vagy a Gandhiék sikerességéről mondtál, András, bennem vannak kételyek. Hogy ezek mennyire értek el minden kitűzött célt. Az amerikai fekete polgárjogi mozgalom is ide tartozik szerintem. Elértek abszolút fontos közvetlen célokat, amik nagyon nagy lépésnek tünnek akkor, de az alapstruktúrák nem változtak meg. És az adott elnyomott csoport elnyomása nem szűnt meg.

T. B.: Jó, de azért a svéd társadalom másként néz ki, mint mondjuk a viktoriánus angol társadalom. Lehet mondani, hogy bizonyos aspektusokban a női szerepeket még mindig meghatározzák premodern beidegződések. De azért elképesztő a különbség. Én azért vigyáznék egy olyan általánosítással, hogy az elmúlt évszázadban semmi problémát nem oldottunk meg, hiszen mindig van erőszak, mindig van egyenlőtlenség. Bizonyos típusú mozgalmak mégiscsak megoldottak bizonyos típusú helyzeteket, valamilyen módon mégiscsak megváltoztak a hozzáállások meg az intézmények is.

Cz. A.: És a beszédmódok. Tehát pl. még most, 2017 Magyarországon is tulajdonképpen elég ciki egy olyan beszédmódnak a visszatérte, ami ötven, hatvan, nyolcvan évvel ezelőtt teljességgel természetes volt. Talán félreérthető voltam. Nem valamiféle teljes sikerre gondoltam. Csupán azt akartam hangsúlyozni: bizonyos erőszakmentes mozgalmak mintha nagyobb eredményt tudtak elérni a maguk erőszakmentességében, mint a látványosan erőszakos felszabadító mozgalmak.

L. Zs.: Persze, én sem azt mondom, hogy semmilyen változás nincs, de ha az elnyomás elleni küzdelemről marxi kategóriában gondolkodunk, és azt nézzük, hogy lett-e radikális (gyökeres) strukturális változás, akkor ezek a típusú erőszakmentes ellenállások meghozták-e a várt eredményt? És közben nyilván hogy van változás, de egyébként meg egy csomó mindenben nincs akkora. Például a svéd nők elleni erőszak-statisztikák nem sokkal jobbak, mint a magyar vagy bármelyik. Persze bonyolult, hogyan készülnek ezek a statisztikák, nagyon sok a hibalehetőség, a magyarra én a nőszervezetek statisztikáit nézném inkább.

Cz. A.: A másik az a látencia probléma. Valamiért azt gondolnám, hogy ez nálunk egy kicsit nagyobb, mint a svédeknel, nem? Nem vagyok ennek szakértője.

L. Zs.: Sok minden rosszabb Magyarországon. Az intézményrendszer, a jogalkotás, a jogalkalmazás nem nagyon kezd azzal semmit, hogy mennyi ideig marad valaki áldozata a nők elleni erőszaknak. A látenciával, abban az értelemben, hogy a magyar nők jó eséllyel kevésbé fogják elmondani egy kutatásban, hogy őket erőszak éri, a kutatónak tudnia kell mit kezdeni. A másik látencia nagyon erőteljes, és ezt kell a kutatásnak ki-küszöbölnie, hogy a rendőrségi statisztikák alapján mennyivel alacsonyabb számok jönnek ki.

T. B.: Két dolgot mondtál. Az egyik az, hogy nem változott meg annyira még a svéd társadalom sem. A másik meg, hogy nem biztos, hogy van egy civilizációs lejtő, amin elméletileg a civilizáltabbnak tartott társadalmakban jobban csökken az erőszak mennyisége, mint másokban. Szerintem azért egy középosztálybeli társadalomban, ami igyekszik humanizálni bizonyos hatalmi helyzeteket, és mondjuk, könnyebbé teszi egy nőnek a házasságból való kilépést, egyszerűen abból fakadóan, hogy nem veszi el az összes tulajdonát, más perspektívák vannak, mint egy feudális világban, ahol csak egy struktúra van, és ha abból kilépsz, akkor éhen halsz.

L. Zs.: Persze. És az is benne van, hogy ez nagyon nehéz gazdasági kérdés. És ebből a szempontból például a változás mértéke kevésbé függ attól, hogy

a mozgalmak mit és mennyit tesznek meg a kitűzött célért.

Cz. A.: Ez egyfajta liberalizmuskritika: hiába valósítunk meg egy absztrakt jogegyenlőséget, ha a jogegyenlőség mögött abszolút érvényesülnek bizonyos gazdasági egyenlőtlenségek, akkor azok hosszú távon mindent felülírnak.

T. B.: De megfordítva is igaz: bizonyos típusú jogkodifikációk azért mégiscsak egyenlősítők. És részben hatnak a civilizációs fokára is egy társadalomnak, illetve a gazdasági teljesítményére. Ha létrehozol egy olyan helyzetet, hogy a nők is gazdasági aktorok jogilag, akkor valószínű nagyobb esélyed lesz arra, hogy a nők helyzete de facto fölzárkózzon a jogi helyzetükhöz. Érdekes volt látni pár éve Berlinben, hogy a helyi fiatal értelmiségiek, ha gyerekek lettek, átköltöztek a keleti szektorba vagy Potsdamba, mert még mindig számít, hogy az NDK-ban voltak óvodák, az NSZK-ban meg nem. Mert ott ugye az volt az elképzelés, hogy a nő, amikor gyereke születik, lépjen ki a munkából. És döbbenetes, hogy miközben joggal szidjuk az NDK-t, mint egy elnyomó államot, s kétségkívül az volt, de közben meg egy csomó olyan dolog megvolt, ami hiányzott a nyugat-berlini élhető, polgári világban.

U. K.: A dolgozó nő munkaerejének minél hatékonyabb megőrzése volt az

NDK szisztéma célja. Ezzel szemben, Nyugat-Németországban meg nem volt szükség munkaerőre, és fizettek annyit a férjnek, hogy eltarthassa a családot. Egyébként nekem ez érdekes, hogy Berlinben a liberális baloldali értelmiség milyen jól hasznosítja az NDK-s óvoda struktúrákat. És hát nyilvánvaló, ki teheti meg az ide-oda-költözést.

Cz. A.: Olyan zárókérdés merült fel bennem, hogy akkor volna valamilyen receptetek vagy a recept teljes hiányáról számolnátok inkább be, hogy az erőszak mint olyan hosszú távon mennyire visszaszorítható? Hogyan lehet létrehozni egy olyan konstellációt, amikor az erőszak egyre inkább önkorlátozó jelleget ölt és állandóan rákérdez a saját legitimitására?

U. K.: Kérdésben a felelet. Nagyon pontosan megmondtad, hogy az erőszak használatának milyen típusú módja az, ami járható út.

T. B.: Az a kérdés, hogy hogyan érsz el egy ilyen állapotot, ahol ez a társadalom számára beidegződéssé válik.

U. K.: A legitimitációjára folyamatosan rá kell kérdezni. Ezt mondtad. És ezzel mindent elmondtal. A társadalomnak kell rákérdezni az általa alkalmazott erőszak legitimitációjára, arra, hogy tényleg ezt kell tennem ahhoz, hogy a célt elérjem.

T. B.: És ez elég? Lehet jogi konstrukciókat teremteni, de ha nincs mögöttük szociokulturális vagy gazdasági szubsztancia, akkor nem feltétlenül emancipatorikusak. Ezzel együtt afelé hajlok, hogy mégiscsak vannak olyan működőképes diskurzív és intézményes konstrukciók, amik akkor is elérnek valamiféle erőszakcsökkenést, ha nem oldják fel a gazdasági ellentmondásokat.

K. M.: Nem tudok rá válaszolni.

Cz. A.: Te a lokális megoldásokban hiszel, abban hogy beszéljünk el a Károlin.

K. M.: Nem azt mondom, hogy ebben hiszek. Ennyit tudok én tenni, inkább ezt mondanám. Bár tudnám a választ a kérdésedre. Csak egy érzelmi választ tudok adni. A világ borzasztó kegyetlen. Sokat gondolkodunk azon, hogy az erőszakos verseny, ami erőszakot szül, hogyan fékezhető meg. De lehet, hogy nem is az a kérdés, hogyan fékezhető le, lehet, hogy sehogy. Szeretnék észrevenni olyan társadalmi jelenségeket is, amik nem, vagy nem csak erről szólnak. Úgy látszik, minél többet tanul az ember, annál kegyetlenebbnek látja a világot.

Cz. A.: A lokalitás elég régóta létező válaszopció erre a kicsit kacifántosan feltett kérdésre: nem kell azonnal nagyban gondolkodni, hanem lokális szinten kell.

K. M.: Hogy önvédelem, mármint, hogy lokális önvédelem. Önvédelmen nem azt értem, hogy fegyverkezzünk fel, és védjük meg a saját birtokunkat, hanem hogy lokális szövetségeket érdemes létrehozni, amik a szolidaritási hálókön keresztül biztosítanak erőforrásokat. Egyelőre eddig jutottam.

Cz. A.: Zsófi, számodra akkor volna néhány olyan kapaszkodó, mint a szüfrazettek voltak? Vannak mozgalmak, amelyek valamifajta kiindulópontot jelenthetnek?

L. Zs.: Igen, ez az egyik. A szüfrazett mozgalom, vagy a fekete polgárjogi mozgalom, azok arra nagyon hasznos példák, hogy a hatalommal hogyan egyezkedünk. És ehhez jön az, amit Melinda mond, hogy mint mozgalom, ahogy szerveződünk, mit kezdünk magával a társadalommal. Nagyon fontos azzal dolgozni, hogyan lehet azon változtatni, ahogy egymáshoz viszonyulunk. És szerintem ezeket nem lenne jó szétválasztani, ezeket össze kellene kapcsolni, ami ezekben a mozgalmakban sokszor meg is valósult.

T. B.: Mondjuk a modernizmus erről szól.

L. Zs.: És ami nagyon egyszerű, hogy bánjunk jobban egymással. Mégis, mintha bonyolult lenne ezt elérni, megtanulni. Nekem a nyolc NaNE-s

(NaNE, Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület) év során, amikor mindenféle helyről származó, társadalmi csoporthoz tartozó nőkkel dolgoztunk, ügyfelekkel vagy képzést

tartottunk jövőő óvónőknek, ott sokszor voltak kimondottan reménykeltő pillanatok.

Cz. A.: Ez legyen a végszó. Reménykeltő pillanatok.

© Fortepan

© Fortepan, MZSL/Ofner Károly

Charlotte Delbo

Egyikünk sem jön vissza

RÉSZLETEK

Reggel

A sötétség pereméről egy hang kiáltott: „Aufstehen!”. „Stavache”, visszhangzott a sötétség, és a megvilágítatlan mozgolódásban mindenki a végtagjait igazgatta. Már csak a cipőnket kellett megtalálni, hogy a földre ugorjunk. Szij csattan és húz végig azokon, akik nem elég gyorsan kerülnek elő a takaró alól. A stubova a priccsek közötti soron áll, szíjjal a kezében, a szíj felér egészen a harmadik emeletig, felér a priccsek közepére, és lesújt az arcra, az alvástól elgémberedett lábakra. Amikor már minden mocorgott, mozgott, amikor már mindenütt kirázták és összehajtogatták a takarókat, összekoccanó fémek csörömpölése hallatszott, a sötétség közepén gőz csapott bele a pislákoló gyertyafénybe, és kirajzolódtak a teáskondérok. Akik a kondérokot cipelték, most lihegve a falnak dőltek, légzésük szapora, kezüket a mellkasukra szorítva igyekeztek a szívük segítségére lenni. A messzi konyhákból jöttek, hiszen messze van a konyha, ha cipelés közben a hatalmas kondér füle szétvágja a tenyeret. Messze van a hóban, a tükörjégen vagy a sárban, ahol háromlépésenként lehet haladni, kettőt vissza, előre, vissza, elesve és feltápászkodva és visszaesve az erőtlen karok számára túlságosan súlyos rakomány terhe alatt. Amikor visszanyerik lélegzetüket, azt mondják: „Nagyon hideg van ma reg-

Charlotte Delbo (1913–1985) francia író, költő, Louis Jouvet majd Henri Lefebvre asszisztense, a második világháborúban férje mellett ellenállóként harcolt, amikor letartóztatták. Auschwitzba, majd Ravensbrückbe deportálták, összesen majdnem két és fél évet töltött koncentrációs táborokban. Az itteni részletek az *Egyikünk sem jön vissza* című kötetében szerepelnek, amelyet néhány hónappal felszabadulása után írt, de csak húsz évvel később jelentetett meg. Az egész kötet magyar nyelvű fordítása elkészült, megjelenés előtt áll.

gel, hidegebb, mint az éjjel.” És úgy mondják, „ma reggel”. Az éjszaka közepén járunk, alig múlt három óra.

Émelyítően gőzölög a tea. A stubovák fukarul mérnek belőle lázas szomjunkra. A legnagyobb részét megtartják maguknak, tisztálkodni. Persze ez a lehető legjobb felhasználása, és minket is elkap a vágy, hogy finom meleg vízben fürödjünk. Érkezésünk óta nem fürödtünk, még a kezünket sem mostuk meg hideg vízben. Most teával a kezünkben egyensúlyozunk, a csajka bűzlik a tegnapi levestől. A csajkákhöz sincs víz. A botütések, könnyöklések, ökölcsepások, üvöltések zűrzavarában nagy küzdelem kézben tartani a teát. Szomjtól és láztól gyötörtén kavargunk a forgatagban. Állva iszunk, lökdösnek a többiek, félnek, hogy nem jut nekik, mások ki akarnak menni, mert azonnal ki kell menniük, amint felállnak, azonnal ki kell menniük. Utolsó sípszó. Alles raus.

Az ajtó a csillagokra nyílik. Minden reggel az érzés, hogy sosem volt még ilyen hideg. Minden reggel úgy érezzük, hogy bár eddig bírtuk, ez most már túl sok, nem megy tovább. A csillagok küszöbén megtorpanunk, hátrálni szeretnénk. Ekkor elszabadulnak a botok, a szíjak, az üvöltések. Az ajtó közelében állókat lökik elsőként a hidegbe. Majd a blokk végéből, botütések sűrűjében, egyetlen lökessel mindenkit a hidegbe taszítanak.

Kint védtelenek vagyunk a talajjal szemben, kőrakások, földbuckák, csupa megkerülendő akadály, kikerülendő árok, a jégben, a sárban vagy a hóban és az éjszakai ürülékben. Kint átjár a hideg, egészen a csontig hatol. Keresztüldőf a hideg. Jépengékkal. Kint hidegtől világos az éjszaka. A jégen vagy a havon kéken világlik a hold árnyéka.

Kezdődik az appel. A blokkok ontják magukból az árnyakat. Hidegtől és fáradtságtól elgémberedett mozdulatokkal tántorog a tömeg a Lagerstrasse felé. Kiáltások és üvöltések kavardásában ötös sorokba rendeződik. Hosszú időbe telik, míg az összes, a jégen, a sárban vagy a hóban megcsúszó árny sorba rendeződik, árnyak, amelyek keresik a többieket, és egymáshoz húzódnak, hogy a lehető legkisebb felületen érje őket a fagyos szél.

Aztán beáll a csend.

Behúzott nyakkal, behorpasztott mellkassal, mindenki az előtte álló hónaljába dugja a kezét. Az első sorban állóknak nincs hová dugni a kezüket, váltjuk egymást. Mellkas a hátnak, szorosan tartjuk egymást, és bár egyetlen véráramlat, egyetlen vérkeringés köt össze bennünket, mégis jéggé fagyunk. Megsemmisít a hideg. A lábak, amelyek távoli, levált végtagokká lesznek, nem léteznek többé. A cipő még nedves volt a tegnapi hótól vagy sártól, az összes tegnaptól. Sosem szárad meg.

Most majd órákon keresztül kell mozdulatlanul maradni a hidegben és a szélben. Nem beszélünk. Ajkunkra fagynak a szavak. A hideg jéggé dermedt egy egész sereg nőt, akik mozdulatlanul állnak. Éjszaka. Hidegben. Szélben.

Mozdulatlanul állva maradunk, és csodálatos, hogy állva maradunk. Miért? Senki nem gondol arra, hogy „mi értelme”, legalábbis nem mondja. Az utolsó erőnkkel állva maradunk.

Állok a társaim között, és arra gondolok, ha egy nap visszajövök, és el akarom magyarázni ezt az elmagyarázhatatlant, azt fogom mondani: „Azt mondtam magamban, állva kell maradnod, állva kell maradnod az egész appel alatt. Ma még állva kell maradnod. Úgy fogsz visszajönni, ha egyáltalán visszajössz, ha ma még állva maradsz.” De ez nem lesz igaz. Semmit sem mondtam magamban. Semmire sem gondoltam. Az ellenállás akarata kétségtelenül valami sokkal mélyebben megbúvó, titkos helyre húzódott, amely darabokra tört azóta, most már sosem tudom meg. És ha a halottak azt akarták volna, hogy a visszatérők majd mondják el, képtelenek lennének rá. Semmire sem gondoltam. Semmit sem néztem. Semmit sem éreztem. Hidegcsontváz voltam, hideg hatolt a mélyedésekbe, amelyeket a bordák formálnak egy csontvázon.

Állok a társaim között. Nem nézem a csillagokat. Hidegpengék. Nem nézem a fehérén fénylő szögesdrótot az éjszakában. Hidegdőfés. Semmit sem nézek. Anyámat látom, megkeményedő akaratmaszkját, amivé az arca lett. Anyám. Messze. Semmit sem nézek. Semmire sem gondolok.

Minden lélegzetvétel olyan hideg, hogy felhasítja a légzőszerveket. Mindannyiunkat lecsupaszít a hideg. A bőr többé nem egy jól zárt védőburok a testen, még a has melegénél sem. Leng a tüdő a jeges szélben. Száradó ruha a kötélén. A szív egyre zsugorodik a hidegtől, húzódik össze, húzódik, hogy belesajdul, és ekkor hirtelen azt érzem, hogy valami nagyot reccsen, ott, a szív tájékánál. A szívem leszakad a mellkasáról, mindarról, ami körbeveszi, és a helyén tartja. Érzem, hogy egy kő zuhan le legbelül. Egyszer csak lezuhan. A szívem az. És káprázatos érzés kerít hatalmába. Milyen jó így, megszabadulni ettől a törékeny és akaratos szívtől. Olyan súlytalanságnak engedi át magát az ember, amely csak a boldogság sajátja lehet. Minden feloldódik bennem, minden boldogsággá hígul. Elengedem magam, és olyan finom átengedni magam a halálnak, finomabb, mint a szerelemnek, tudni, hogy nincs tovább, hogy nem kell többé szenvedni és küzdeni, nem kell többé a lehetetlent kérni ettől a szívtől, amely nem bírja tovább. A szédület egy szempillantásnál is rövidebb ideig tart, ami elegendő, hogy olyan boldogságot éljen meg az ember, amelyről nem hitte, hogy létezik.

És a sokkra térek magamhoz, Viva pofonjaitól az arcomon. Teljes erejéből üt, összeszorított szájjal, de nem néz rám. Viva erős. Nem ájul el az appel alatt. Én minden reggel. A szavakba önthetetlen boldogság pillanata. Viva sosem fogja megtudni, milyen.

Szólít, a nevemen szólít, amely messziről jut el hozzám, a semmi mélyéről – anyám hangját hallom. A hang megkeményedik: „Kibírod. Állj fel!” És érzem, hogy úgy kapaszkodom Vivába, mint egy gyerek az anyjába. Csimpaszkodom belé, aki megakadályozott, hogy a sárba, a hóba zuhanjak, ahonnan nem lehet felállni. És tusakodom, hogy válasszak a tudat, azaz a szenvedés, és a zuhanás, vagyis a boldogság között, és választok, mert Viva azt mondja: „Kibírod. Állj fel!” Engedelmeskedem, pedig egyszer úgy engednék a kísértésnek, egyetlenegyszer, hiszen csak egyszer kellene. Olyan könnyű itt meghalni. Csak hagyni kell elengedni a szívünket.

Újra birtokba veszem magam, birtokba veszem a testem, mint egy ruhát, egy hidegtől nedves ruhát, amelyet magára ölt az ember, a visszatérő pulzusomat, amely újra ver, a hidegtől lángoló, cserepes ajkaimat, amelyek felszakadnak. Újra birtokba veszem a bennem élő félelmet, és a reményt, amelyet erőszakkal nyomok el.

Viva lányít a hangján, és azt kérdezi: „Jobban vagy?”, és a hangja csupa gyengédség, olyan vigasztaló, hogy azt válaszolom: „Igen, Viva. Jobban vagyok.” Ajkaim formálják a szavakat, még jobban felszakítva a láztól és hidegtől cserepes számat.

A társaim között vagyok. Visszatérek a helyemre testi közelségünk nyomorúságos akolmelegében, és mivel muszáj teljesen magamhoz térnem, a gondolataim visszatérnek az appelhez, és azon gondolkozom: a reggeli appel – micsoda költői cím lenne –, a reggeli appel. Már fogalmam sem volt, reggel van-e vagy este.

Ez a reggeli appel. Keleten lassan megelevenedik az ég. Lángcsóva terül szét, fagyos lángok, és a sötétség, amely eddig összemosta az árnyainkat, lassacskán feloszlik, és az árnyakból arcok állnak össze. Ezekon a lilás, ólomszürke arcokon egyre erősödik a lilás, ólomszürke árnyalat, ahogy a világosság fokozatosan birtokába veszi az eget, és most már látni lehet, kikre csapott le ma éjjel a halál, kiket visz magával ma este. Mert a halál kiül az arcra, könnyörtelenül odatelepszik, és nem kell egymásra néznünk ahhoz, hogy mindnyájan tudjuk, amikor Suzanne Rose-ra nézünk, hogy meg fog halni, amikor Mounette-re nézünk, hogy meg fog halni. Látszik a halál az arccsontra tapadó bőrön, a szemüregre tapadó bőrön, az állkapocsra tapadó bőrön. És

tudjuk, hogy most már semmit sem érne, ha az otthonukat, a fiukat vagy az anyjukat emlegetnénk. Túl késő. Többé semmit sem tehetünk értük.

Továbboszlik a sötétség. Közelednek a kutyaugatások. Érkeznek az SS-ek. A blokovák lehetetlen nyelveken kiáltanak: „Csendet!” A hideg belemar a hónaljából előbújó kezekbe. Vigyázzba áll tizenötezer nő.

Elhaladnak az SS-felügyelők – jól megtermettek a fekete körgallérban, a csizmában, a nagy, fekete kámzsában. Elhaladnak és számolnak. Sokáig eltart.

Miután elmentek, mindenki visszadugja a kezét az előtte álló hónaljába, felszakadnak az addig visszatartott köhögések és a blokovák lehetetlen nyelveken kiáltják a köhögések felé, hogy „Csendet!” Még mindig várni kell, várni kell a nappal.

Feloszlik a sötétség. Belobban az ég. Most iszonyú meneteket látunk elvonulni. A kis Rolande kérlel: „Engedjete az első sorba, látni akarom!” Később így szól majd: „Biztos voltam benne, hogy őt látom, eldeformálódtak a lábai, egész biztosan felismertem a lábáról.” Anyja néhány nappal azelőtt ment a revírbe. A kis Rolande minden reggel leste, hogy majd emlékezni tudjon, melyik nap halt meg az anyja.

Iszonyú menetek vonulnak el mellettünk. Az éjjeli halottakat hozzák ki a revírből, és viszik őket a hullaházba. Ágakból összeeszkábált hordágyon fekszenek meztelenül, egy lehetetlenül kicsi hordágyon. A láb – a lábszárcsont – a lábfejjel az egyik végén lóg, véznán és csupaszon. A másik végéről a csont és bőr, borotvált fej csüng alá. Középre foszladozó takarót hajítottak. Négy női fogoly fogja a hordágy négy sarkánál, és tényleg mintha feldobták volna a talpukat. A nők kínkeservesen haladnak a hóban vagy a sárban, leborítják a holttestet a 25-ös közelében lévő halomra, visszajönnek az alig könnyebb üres hordággal, és viszik a következő holttestet. Ezt kell csinálniuk egész nap, minden nap.

Nézem, ahogy elvonulnak, és kihúzom magam. Az előbb még átengedtem magam a halálnak. A kísértés minden hajnalban. Amikor viszik a hordágyat, összeszedem magam. Meg akarok halni, de nem akarok a kis hordágyra kerülni. A kis hordágyra lógó lábbal és lógó fejjel, meztelenül a foszladozó takaró alatt. Nem akarok a kis hordágyra kerülni.

Megnyugtat a halál: semmit nem éreznék. „Nem félsz a krematóriumtól, akkor miért?” Milyen testvéries, testvéries a halál. Akik régen visszatetsző arccal festették meg, sosem látták. De az irtózat kerekedik felül. Nem akarok a kis hordágyra kerülni.

Így aztán tudom, hogy mindazok, akik odakerülnek, értem kerülnek oda, akik meghalnak, értem halnak meg. Nézem, ahogy odakerülnek, és azt mondom: nem. Hagyni magam belecsúszni a halálba, itt a hóban. Hagyd magad belecsúszni. Nem, mert ott van a kis hordágy. Ott a kis hordágy. Nem akarok a kis hordágyra kerülni.

Teljesen feloszlik a sötétség. Még hidegebb van. Hallom a szívemet, és beszélek hozzá, mint Arnolphe a szívéhez. Beszélek hozzá.

Mikor jön el az a nap, amikor nem kell többé parancsolni a szívnek, a tüdőnek, az izmoknak? Az a nap, amikor megszűnik ez a kényszerű szolidaritás az agy, az idegek, a csontok és a hasunkban lévő összes szerv között? Mikor jön el az a nap, amikor idegenek leszünk egymásnak, a szívem és én?

Kialszik a vörös égbolt, az egész ég holtápadtan dereng, és távol a derengő égen hollók röppennek fel, feketén, sűrű rajban csapnak le a mezőre. Várjuk az appel végét.

Várjuk az appel végét, hogy dolgozni induljunk.

Weiter

A négy sarkot az SS-ek jelezték, addig lehetett elmenni. Hatalmas építési terület volt. Minden együtt, ami éjjelente kísértett bennünket: kőtörés, útépités, homokásás, kővel és homokkal megrakott talyigák, árokásás, téglahordás egyik téglahalomból a másikba. A lengyel nőkkel voltunk különböző brigádokba osztva, amikor kereszteltük egymást, szomorú mosolyt váltottunk.

Amióta ragyogott a nap, melegebb lett az idő. Ebédszünetben az építőanyagra ülve ettünk. Miután befaltuk a levest – ami mindössze néhány percet vett igénybe, legtovább a tálalás tartott, sorokban várakozni a kondér előtt –, maradt egy kis időnk, mielőtt visszatértünk volna a kövekhez, a homokhoz, az úthoz, az árkokhoz és a téglákhoz. A ruhakivágásokban irtottuk a tetveket. Ott gyűlt össze a legtöbb. Nem mintha ez az öldöklés bármit is változtatott volna a számukon. Ez volt a pihenőnk. Lehangelő. A déli lazítás, amikor leülhettünk, mert szép volt az idő.

Beszéltünk, kisebb baráti körökben. Mindenki elmondta, honnan jött, mesélt az otthonáról, hívta a többieket. Eljöttek majd, ugye? Mindenképp eljöttek. Megígértük. Mennyit utaztunk.

„Weiter!” A kiáltás félbeszakítja ringatózó álmainkat.

„Weiter!” Kinek szánták?

„Weiter!”

Egy nő igyekszik a patak felé, csajkával a kezében, biztosan ki akarja mosni. Megáll, habozik.

„Weiter!” Neki szól?

„Weiter!” Csúfondárosan cseng az SS hangja.

A nő bizonytalan. Tényleg menjen tovább? Hát nem tilos ennél a helynél a patakhoz menni?

„Weiter!” – parancsolja az SS, most már ellentmondást nem tűrő hangon.

A nő továbblép, megint megáll. A mocsár mélyéről minden rezdülése egyetlen kérdőjel: „Itt, itt lehet?”

„Weiter!” – üvölti az SS.

Úgyhogy továbbmegy. A patak folyásával szemben indul.

„Weiter!”

Egyetlen lövés. A nő összeesik.

Az SS visszaveszi a vállára a fegyverét, füttyent a kutyájának, odamegy a nőhöz. Főlé hajol, felfordítja, mint egy vadat.

A többiek, a posztjukon, nevetnek.

Alig húsz lépéssel ment túl a megengedettnél.

Megszámoljuk magunkat. Mindannyian megvagyunk?

Amikor az SS a vállára vette a fegyverét, és célzott, a nő pont a nap felé sétált.

Azonnal meghalt.

Lengyel volt.

Néhányan semmit nem láttak és kérdezősködnek. Mások azon gondolkodnak, valóban látták-e, és nem mondanak semmit.

Szomjúság

A szomjúság, tudjátok, amiről a felfedezők meséltek a gyerekkori könyveinkben. A sivatagi szomjúság. Amikor délibábot látnak, és az elérhetetlen oázishoz tántorognak. Három napon keresztül gyötri őket a szomjúság. A könyv patetikus fejezete. A fejezet végén megérkezik a karaván az élelmiszer-utánpótlással, amely a vihar miatt tévedt el a nyomaveszett úton. A felfedezők feltépik a tömlőt, isznak. Isznak, és aztán már nem szomjasak. Ez a nap, a meleg szél szomjúsága. Sivatag. Halovány pálmafa a vörös homokban.

A mocsári szomjúság égetőbb, mint a sivatagi. A mocsári szomjúság hetekig tart. A tömlők sosem érkeznek meg. Az ész megbicsaklik. A szomjúság

legyűri az ész. Az ész mindennek ellenáll, a szomjúságnak enged. A mocsárban nincs délibáb, nincs az oázis reménye. Sár. Sár. Sár van és nincs víz.

Van a reggeli szomjúság, és van az esti szomjúság.

Van a nappali szomjúság, és van az éjszakai szomjúság.

Reggelente, ébredéskor a száj szóra nyílik, és egyetlen hang sem hagyja el. A rémület az egész lényedet megragadja, olyan heves rémület, mint az álomban. Az ajkak beszélni próbálnak, a száj bénult. A száj nem tud szavakat formálni, amikor száraz, amikor nincs benne több nyál. A tekintet messze réved, ez már az örület tekintete. A többiek azt mondják: „Örült, megörült az éjjel”, és közben olyan szavakat mondanak, amelyek az elmét hivatottak észhez téríteni. Meg kellene magyarázni a többieknek. Az ajkak nem hajlandók. A száj izmai meg akarják kísérelni az artikulálást, de nem artikulálnak. A tehetetlen kétségbeesés, hogy elmondjam nekik a rémületet, amely elkapott, az érzést, hogy meghaltam, és hogy tudom.

Amint meghallom a csörömpölést, futok a teáskondérokhoz. Ezek nem a karaván tömlői. Ugyan több liter tea van, de apró porcióban kimérve mindenkinek csak egy adag jár, és a többiek még mind isznak, amikor én már rég megittam a sajátomat. A szám még csak be sem nedvesedett, és a szavak még most is ellenállnak. Az arc rátapad a fogakra, a nyelv kemény, feszes, az állkapocs megmerevedik, és mindig ez az érzés, hogy meghaltam, hogy meghaltam, és hogy tudom. A tekintetben egyre inkább eluralkodik a rettegés. Érzem, ahogy növekszik a rettegés a szememben, egészen a tébolyig nő. Minden kívül van, minden kiesik. Az ész elveszíti a kontrollt. Szomjúság. Lélegzem? Szomjas vagyok. Ki kell menni az appelra? Elveszem a tömegben, nem tudom, hová megyek. Szomjas vagyok. Hidegebb lett az idő vagy melegebb? Nem érzem. Szomjas vagyok. Ordítanom kell, annyira szomjas vagyok. És az ínyemhez erő ujj megtapintja a szárazat a számon. Az akaratom összeomlik. Egyetlen rögeszme marad: inni.

És amikor a blokova a könyvéért küld, és az elkerített rész szegletében megtalálom a szappanos mosdótálat, amelyben mosakodott, egyetlen mozdulattal toloom arrébb a koszos habot, és térdelek a tál mellé, majd inni kezdek, mint egy kutya, aki fürgén lefetyel a nyelvével. Visszahökölök. A szappanos víztől, amelyben a lábukat mosták. Az észvesztés határán döbbenek rá, a szomjúság mily mértékben kezdte ki az ítélőképességemet.

Visszajutok az appelra. És a rögeszmémhez. Inni. Bárcsak jobbra indulnánk. A jobb oldali úton van egy patak a kis hídnál. Inni. A szemeim nem látnak semmit, semmi mást, csak a patakot, a távoli patakot, amelytől el-

választ az egész appel, és az appelen tovább tart keresztülvergődni, mint egy sivatagon. Az oszlop formálódni kezd az induláshoz. Inni. A sor szélére állok, a patakparthoz közelebb eső oldalra.

A patak. Én már jóval az érkezés előtt ugrásra készen állok, mint egy vadállat. Jóval azelőtt, hogy a patak látótávolságba kerülne, a kezem a csajkát szorítja. És amint felbukkan, ki kell lépni a sorból, futni előre, leereszkedni a csúszós folyóparton. Olykor be van fagyva, gyorsan kell betörni a jeget, szerencsére a hideg egyre enyhül, a jég nem vastag, gyorsan kell betörni a jeget a csajka peremével, vizet kell merni és vissza kell mászni a csúszós folyóparton, visszaszaladni a helyemre, mohó szemmel a vízre meredve, amely kiömlik, ha túl gyorsan lépek. Az SS odarohan. Üvölt. A kutyája előtte rohan, majdnem elkap. A többiek berántanak, és elnyel a sor. Mohó szemem a lépteimre lötytyenő vízre mered, nem látom az aggodalmat az arcukon, az aggodalmat, amit én okoztam. Távollétem végeérhetetlennek tűnt számukra. Inni. Én nem féltém. Inni. Mint minden reggel, elmondják, hogy örülség lemenni a patakhoz a SS-szel és a kutyájával a nyomomban. A múltkor a kutya szét-tépett egy lengyel nőt. Ráadásul ez mocsárvíz, ez a víz hastífuszt okoz. Nem, ez nem mocsárvíz. Iszom. Nincs is annál nehezebb, mint lapos csajkából inni menet közben. A víz ide-oda csapkod, lecsurog az államon. Iszom. Nem, ez nem mocsárvíz, ez egy patak. Nem válaszolok, mert még nem tudok beszélni. Nem mocsárvíz, de rohadtlevíl-íze van, és még ma is a számban érzem az ízet, amint erre a vízre gondolok, még akkor is érzem, ha nem gondolok rá. Iszom. Iszom, és jobban vagyok. A szám megtelik nyállal. Az ajkam szóra nyílik, de nem beszélek. A szemem visszanyeri a látását. Az élet visszatér. Rátalállok a légzésemre, a szívemre. Tudom, hogy életben vagyok. Lassan szopogatom a nyálam. Visszatér a tisztánlátás, és a tekintet – és meglátom a kis Aurore-t. Beteg, láztól kimerült, színevesztett száj, riadt szem. Szomjas. Nincs ereje lemenni a patakhoz. És senki nem akar lemenni miatta. Beteg, nem szabad ebből a veszélyes vízből innia. Meglátom, és arra gondolok: nyugodtan ihatna ebből a vízből, hiszen meg fog halni. Minden reggel mellém áll. Azt reméli, hogy meghagyok neki néhány cseppet a csajkám alján. Miért adnék neki a vízből? Úgyis meg fog halni. Vár. A szeme könnyörög, és én nem nézek rá. Magamon érzem szomjazó tekintetét, a fájdalmat a szemében, amikor visszaakasztom a csajkát az övemre. Visszatér belém az élet, és szégyellem magam. És én minden reggel érzéketlen maradok tekintetének kérlelésére, a szomjúságtól színevesztett ajkának esdeklésére, és minden reggel szégyellem magam, miután ittam.

A szám benedvesedik. Most már beszélhetnék. Nem beszélek. Azt akarom, hogy a nyál sokáig maradjon meg a számban. És a rögeszme: mikor ihatok

megint? Lesz ott víz, ahol dolgozni fogunk? Soha nincs víz. A mocsár ilyen. A sárlepte mocsár.

A többiek azt gondolták, megőrültem. Lulu azt mondta: „Vigyázz magadra. Tudod jól, hogy itt mindig nagyon óvatosnak kell lenni. Meg fognak ölni.” Nem hallottam. Többé nem hagytak magamra, és azt mondták maguk között: „Vigyázni kell Ch.-ra, megőrült. Nem látja sem a kápókat, sem az SS-eket, sem a kutyaikat. Megdermed, zavaros a tekintete, nem dolgozik. Nem érti, amikor ráüvöltenek, összevissza járkál. Meg fogják ölni.” Féltettek, féltek a szemembe nézni az őrült tekintetem miatt. Őrültnek gondoltak, és minden bizonnyal az is voltam. Semmire sem emlékeztem ezekből a hetekből. És e hetek során, ami a legnehezebb időszak volt, olyan nagyon sokan haltak meg azok közül, akiket szerettem, és nem emlékeztem, hogy felfogtam volna a halálukat.

Azokon a napokon, amikor a másik irányba indulunk, nem tudom, hogyan bírom a csalódást.

Van a reggeli szomjúság, és van az esti szomjúság.

Reggel óta csak az ivásra gondolok. Amikor felszolgálják a déli levest, olyan sós, annyira sós, felszakítja az aftától égő száját. „Egyél. Enned kell.” Annyian meghaltak már, mert visszautasították az ételt. „Próbáld csak meg. Ma elég híg.” „Nem, sós.” Visszaejtem a kanalat, amit megpróbáltam a számba tenni. Semmi nem csúszik le, ha nincs elég nyál a számban.

Néha a targoncákhoz megyünk. Bontási terület vékony törpecserjékkel a romokban álló házak között. A fákat zúzvara borítja. Minden adag kőhalomnál, amit a targoncához viszek, megérintek egy fát, és leszakítok egy kisebb ágat. Nyalom a zúzmarát, és nem gyűlik nyál a számban. Amint az SS távolodik, szaladok a tiszta hóhoz, már csak egy talpalatnyi terület maradt fehérén, mint egy száradni kiterített lepedő. Felkapok egy marék havat, és a hótól nem gyűlik nyál a számban.

Amikor elhaladok a földbe ásott víztartály mellett, elkap a szédület, minden forog körülöttem. Csak azért nem vetem bele magam, mert Carmen-nel vagy Vivával vagyok. És ők minden egyes alkalommal megpróbálják kikerülni. Én pedig húzom őket arrafelé, és ők jönnek utánam, nem eresztenek, majd a széle előtt durván visszarántanak.

A pihenő alatt a lengyel nők a tartály köré gyűlnek, és drótkötélre erősített csajkával merítenek vizet a mélyből. Egyikük, amint leereszti a csajkát, szinte teljesen elmerül a tartályban, a többiek a lábánál fogva tartják. Felhúzó egy kevés zavaros vizet, és iszik. Aztán egy másik merít. Odamegyek, és megértetem

velük, hogy én is szeretnék. A csajka visszaereszkedik a drótkötélen, a lengyel annyira behajol, hogy majdnem utánazuhan, felhúz megint egy kis vizet, amit felém nyújt, miközben azt mondja: „Kleba?” Nincs kenyérem. Az összes kenyéremet odaadom este a teáért. Könyörögve válaszolok, nincs kenyérem. Kiborítja a csajkát, a víz szétfolyik. Összeesnék, ha Carmen vagy Viva nem teremne ott.

Amikor a mocsárban vagyunk, egész nap a visszaútra gondolok, a patakra. De az SS nem felejtette el a reggelt. Amint a kanyarhoz érünk, ahonnan már látni a kis hidat, előresiet. Lemászik a patakhoz, és a kuttyáját tapicskoltatja benne. Amikor megérkezünk, a víz posványos, bűzölög. Én azért innék belőle – lehetetlen: minden ór lesben áll.

Van a nappali szomjúság, és van az esti szomjúság.

Estéknként, az egész appel alatt a teára gondolok, amit nemsokára kiosztanak. Ott vagyok az elsők között, akik megkapják. A szomjúság vakmerővé tesz. Mindent félrelökök, hogy a többiek elé kerüljek. Iszom, és miután ittam, még szomjasabb vagyok. Ez a tea nem oltja a szomjat.

Kezemben most ott a kenyérem, a kis darab kenyér és a néhány gramm margarin, ami az esti étkezést jelenti. Kezemben tartom mindkettőt, és kockáról kockára adom oda bárkinek, a teaadagjáért cserébe. Reszketek, nehogy senki ne akarjon cserélni. Végül mindig találok valakit, aki hajlandó. Minden este elcserélem a kenyéremet néhány kortyért. Azonnal megiszom, és még szomjasabb vagyok. Amikor visszamegyek a többiekhez, Viva azt mondja: „Meghagytam neked a teámat (vagy amit itt teának neveznek), elalvás előtt megkapod.” Nem tudja kiváratni velem. Megiszom, és még szomjasabb vagyok. A patak vizére gondolok, amit a kutya bemocskolt az előbb, egy egész csajkával szerezhettem volna belőle, és szomjas vagyok, még szomjasabb.

Van az esti szomjúság, és van az éjjeli szomjúság, a legkegyetlenebb. Mert éjjel iszom, iszom, és a víz azonnal felszárad, megszilárdul a számban. És minél többet iszom, annál jobban telik meg a szám megkeményedő, rohadt levelekkel.

Vagy egy gerezd narancs. Szétmállik a fogam között, és tényleg, ez egy gerezd narancs – hihetetlen, hogy lehet itt narancsot találni –, tényleg egy gerezd narancs, érzem a narancs ízét a számban, a leve még a nyelvem alá is lecsurog, érinti a szájpaddlásomat, az ínyemet, lefolyik a torkomon. Kicsit savanyú és csodálatosan friss narancs. Ez a narancsíz és a szétfolyó frissesség érzete felébreszt. Az ébredés iszonyatos. Pedig a pillanat, amikor a narancshéj enged a fogaimnak, olyan szédületes, hogy szeretném előidézni ezt az álmot.

A nyomában járok, erőltetem. Aztán megint kővé merevedő, habarcsos rohadtlevel-massza. A szám száraz. Nem keserű. Amikor az ember keserűnek érzi a száját, még nem vesztette el az ízeket, még van nyál a szájában.

Holttest. Bal szemét patkány rágta. A másik szem nyitva. Szempilla-
cafatok.

Próbáljátok nézni. Csak próbáljátok nézni.

Egy férfi, aki már nem bírja tovább. A kutya a fenekébe mar. A férfi nem áll meg. Megy tovább. A két lábon lépő kutya pofája a férfi fenekében.

A férfi megy. Nem kiáltott. Folyik a vér a nadrág csíkjain. Egyre nagyobb lesz belülről a folt, mint az itatóspapíron.

A férfi megy. Húsában a kutya fogai.

Próbáljátok nézni. Csak próbáljátok nézni.

Egy nő, akit a karjánál fogva húz két másik. Zsidó. Nem akar a 25-ös blokkba menni. A másik kettő vonszolja. Ellenáll. Térde a földet horzsolja. Ingujja felcsúszik, egészen a nyakáig ér. A nadrág – egy férfinadrág – szétnyílik, kifordulva lóg és csak a bokája tartja. Egy csupasz béka. Meztelen ágyék, soványságtól behorpadt fenekén vér- és gennyfoltok.

Üvölt. Térde felszakad a kavicsoson.

Próbáljátok nézni. Csak próbáljátok nézni.

FORDÍTOTTA MARCZISOVSZKY ANNA

© Fortepan

Sajó Sándor

Nem én

Repülőjegyeket vennél, mindenféle helyekre. Sehová sem utaznál el, csak megvennéd a jegyeket. Napközben többször eszedbe jutna, hogy megtehetnéd, hogy elutazol. Esetleg az is, hogy el kellene utaznod. Fontolgatnád, hová utazz, miközben tudnád, hogy sehová sem fogsz. Ülnél a szobádban egész nap, továbbra is. Amikor lejárnának a jegyek, talán újakat vennél.

Fekszem. Nem azért, mert beteg vagyok és ágyban kell maradnom, vagy mert nagyon öreg vagyok és beteg, elfekvőben, felfekvéssel. Nem vagyok depressziós sem. Nem ülök, nem állok, nem járkálok. Nem eszem, nem iszom. Nem beszélek. Hat hónapja. Kutya bajom, csak a hátam fáj kicsit. De ha oldalra kinyújtott karokkal fekszem, nem fáj.

Sírni kezdett, és nagyon csúnya volt, egészen más, mint amikor nem sírt, fáradt lett és öreg, temérdek ránc meg vörös folt, egy torz, felpuffadt arc, bőr, hús és könny, mintha nem is ő lenne, azt zokogta, reménytelen, és tudtam, hogy igaz van, tényleg nem tehet mást, csak sírhat, és féltem, és az jutott eszembe, hogy menekülnöm kell, és soha többet még a közelébe sem menni, rögtön látta, mi jár a fejében, megriadt, próbálta gyorsan abbahagyni a sírást, hüppögött, csuklott, remegett, de nem sikerült, akárhogy igyekezett, és tudta, hogy mostantól nincs, akinek sírhatna, hogy mostantól nincs senki, és abbahagyta.

Anyámat már az étel érdekelte csak. Enni kért, újra és újra. Talán nem emlékezett, hogy nemrég evett. Talán tényleg éhes volt. Talán nem maradt más

öröm az életében. Talán nem volt öröm ez sem. Nem látszott boldognak, amikor evett. Sokszor mérgesen követelte az ételt. Mintha gonoszak lennénk, akik még enni sem adunk neki.

Meghalt a feleségem. Eltemettük, a gyerekekkel. A gyerekek szomorúak voltak. Én is. Mégiscsak a feleségem volt, nagyon sokáig. Együtt éltünk, általában. Volt olyan is, hogy külön. De mással nem éltünk hosszan. Volt, hogy szerettük egymást. Voltunk boldogok is. Ez majdnem biztos. De nem éltünk szépen.

Elmegyek apámhoz. Ülünk majd az asztalnál, bort iszunk, beszélgetünk, és addig maradok, amíg meg nem hal. Kezdetben nem fogja érteni, miért nem kezdek szedelőzködni. Aztán lehet, hogy megérti. Akkor előveszi az aznapi újságot, beleolvas egy könyvbe, bekapcsolja a tévét. Megvacsorázunk. Fogat mos, lefekszik aludni.

Apám a szívműtéte után is a karjaiban vitte ki anyámat éjjelente, ötször-hatszor, pisilni. Éjszaka, félálomban, anyám elesett volna, újra eltöri a bokáját, a csuklóját, vagy betöri a fejét, vagy ha a virágok közé esik, kiszúrja a másik szemét is. Egyszer, amikor egy vírus legyengítette és felülni sem tudott az ágyban, apám életében először és utoljára felhívott, hogy menjek segíteni.

Épp a belvárosban voltam egy könyvbemutatón, nem messze tőlük. Szakadt a hó, az arcomba fújta a szél, félcipőben csúszkáltam a jeges úton. Apám feküdt, megpróbált felkönyökölni, hogy köszönjön, arca eltorzult az erőlködéstől, anyám mellette, félálomban. Apámnak főztem egy teát, anyámnak kicseréltem a sztómás zacskóját, tisztába tettem és lefektettem aludni.

Apám egy buszvégállomáson állt, hatalmas tömegben, szállt a por és tűzött a nap, egy régesrégi busz érkezett, mintha az ötvenes években lennénk, egy nagyon öreg, törékeny néni próbált segíteni, hogy ne sodorják el az emberek, de a földre teperte őket a tömeg, apám beesett a busz alá, aztán egyszer csak a busz másik oldalán feküdt a földön, egymagában, arccal a föld felé, nyitott szemmel, a tarkójából spriccelt a vér. Mellette guggoltam, a buszsofőrré néztem, felfelé, aki a kormánynál ült, közvetlenül mellette még két

másik ember, üvöltöttem, hogy hívtak-e mentőt. Világos volt, hogy mindegy, mire ideérnek, apám el fog vérezni, és ha mégsem, ilyen sérülésből nem lehet felépülni. Nem voltam képes rátenni a kezem az apám tarkóján megnyílt sebre, pedig tudtam, hogy el kellene állítani vagy csillapítani kellene a vérzést, legalább meg kellene próbálni. Függetlenül attól, hogy ennek bármi értelme van-e. Aztán mégis a seb felé nyújtottam a kezem, de mielőtt elérhettem volna, felébredtem.

A tébolyda női kórtermében szarszag terjengett, a tágra nyitott ablakok ellenére. Az asszonyok többsége egykedvűen feküdt. Egy csontvékony, töpördött öregasszony, földig érő ócska hálóingben, megállás nélkül csoszogott a terem közepén. Lassan, ugyanabban az ütemben megtett néhány lépést, majd az ellenkező irányba fordult és indult tovább. Közben halkán jajgatott, minden méltatlankodás nélkül. Többen pelenkát viseltek. Egyiküknek lecsúszott a combjára, és az állandó izgásmozgástól a pelenkából kiforduló szar fokozatosan belekenődött a lepedőbe, a combjait is barnára festve. Anyám egy székre kötözve sírt, amikor odaértem.

Mikor úgy látta, hogy a férje nem viselkedik megfelelően a nagymamájával, az együtt töltött tíz év ellenére azonnal kidobta a lakásból és egyedül nevelte tovább a gyerekeket. Olykor eszébe jutott egy-egy közös emlék, de ettől soha nem érzékenyült el; mintha egy távoli élet eseményei lettek volna. Esténként, miután lefektette a gyerekeket és beszélgetett kicsit a nagymamájával, órákig üldögélt a kádban, a kihűlt vízhez időnként forrótt engedett, elszívott néhány cigarettát, és nem érezte magát boldogtalannak. Igazi megkönnyebbülést nem érzett ugyan, de legalább egy tehertől megszabadult.

Reggelente most már idejében felkelt, enni adott a gyerekeknek és elvitte őket az iskolába. Aztán, hogy elkerülje a nagymamájával való találkozást, és ne kelljen bevinnie neki a reggelit, beült egy presszóba kávézni. Csak tízre járt dolgozni, ezért minden reggel másfél órát itt töltött: elolvasta az újságokat és átlapozta a magazinokat. Anyja jutott eszébe, aki nem képes nagymamájával öt percet együtt tölteni anélkül, hogy kiborulna, meg a mostohaapja, aki tönkretette anyja életét. Anyósa és apósa mindenben segítettek ugyan, a gyerekeket sokszor elhozták az iskolából, elvitték őket zeneóra meg edzésre, csak éppen beszélni nem tudott velük miről. Amikor hetente egyszer elment hozzájuk, megette a vacsorát meg elszívott egy cigarettát, örült, hogy indulniuk kell haza, késő van, a gyerekeket le kell fektetni.

A gyerekek minden fürdésnél eláztatták a fürdőszobát, utána káromkodva veszekedtek, és pizsamában, mezítláb kirohangáltak a szobájukból. Az esték üvöltözéssel és fenyegetőzéssel értek véget. Férje, amíg ott lakott, ilyenkor azt mondta, legalább az ablakokat csukja be, hogy a szomszédok ne hallják; ettől csak még idegesebb lett.

Aztán egy napon, amikor apósa a gyerekeket vitte haza az iskolából, az autót egy szemeteskocsi lesodorta a felüljáróról, nagymamájának pedig a hír hallatán megszakadt a szíve. Egyedül maradt az ötszobás lakásban.

Anyámmal álmodtam. Feküdt a földön a garázsban, a hátán, nyitott ajtónál. Elesett, a földön fekvé igazgatta a ruháját, nagyon lassan és ügyetlenül, szemérmesen. Ültem mellette és vigasztaltam, azt mondta, fiam, te nagyon rendes vagy hozzám. Az épület körül ismerősök, senkit nem tudok azonosítani utólag. Estefelé, késő délután, jó idő van, tavasz vagy ősz, akár nyár. Valakivel megbeszéltem, hogy nemsokára indulunk a színházba.

Ébredés után eszembe jutott, ahogy koppant anyám feje a lépcsőház kövén. Egy pillanatra engedtem csak el a kezét, és közvetlenül mellettem állt, mégsem tudtam elkapni. Egyenes, merev testtel, lassan zuhant a hátára, a feje visszapattant a kőről. A koppanás hosszan visszhangzott a lépcsőházban. Anyám elájult, felvettem és bevittem a lakásba, lassan csúszott kifelé a karjaimból, az ágyig nem is jutottunk el, letettem a szőnyegre, felemeltem a fejét, hogy megnézzem, vérzik-e. Nem vérzett, de hatalmas púp nőtt rajta. Képtelen voltam eldönteni, hívjak-e mentőt. Végül nem hívtam.

Apám egy buszvégállomáson állt, hatalmas tömegben, szállt a por és tűzött a nap, egy rozoga busz érkezett, mintha az ötvenes években lennénk, mellette egy törékeny öreg néni, apám próbált segíteni neki, hogy a tülekedésben ne sodorják el az emberek, de a földre teperte őket a tömeg, apám beesett a busz alá, aztán egyszer csak a busz másik oldalán feküdt a földön, egymagában, arccal a föld felé, nyitott szemmel, a tarkójából spriccelt a vér. Mellette guggoltam, a buszsofőrré néztem, felfelé, kiáltottam, hogy hívtak-e mentőt. Világos volt, hogy mindegy, mire ideérnek, apám el fog vérezni, ilyen sérülést nem lehet túlélni. Nem voltam képes rátenni a kezem a sebre, pedig tudtam, hogy csillapítani kellene a vérzést, legalább meg kellene próbálni, akkor is, ha semmi értelme. Aztán mégis a seb felé nyújtottam a kezem, de mielőtt elérhettem volna, felébredtem.

Éjszaka a szomszéd kiabálására ébredek, segítség, tűz van, köntöst veszek, kimegyek a gangra és látom, tényleg tűz van náluk, égnek az előszoba közepén egymásra hajigált fadarabok és gallyak. A két kislány a szomszéd szoba gangra nyíló ablakánál áll, mozdulatlanul, meredten, egymás kezét fogják, az anyjuk éjszakai műszakban, nem értenek semmit, csak azt látják, hogy az apjuk rakja a tüzet és közben jajgat, hogy tűz van. Azt mondom a szomszédnak, oltsa el a tüzet, amit saját maga rakott, és akkor nem lesz tűz. Zavarodottan néz rám, megint részeg, nemigen érti, mit beszélek, aztán mégis vizet enged egy lábasba és ráönti a tűzre. Száll a füst a lakásban. A kislányok nem mozdulnak az ablaktól.

Lali egy pillanatra rám néz, aztán gyorsan újra a gyöngyökre, lefelé, mintha attól félne, hogy amikor nem látja őket, történik velük valami. Az új gyöngyeit mutatja, de a kezét nem nyújtja felém, hanem közvetlenül a hasa előtt tartja. Nagyon hosszú, vékony, girbegurba ujjai vannak, annyira megfeszíti őket, hogy a marka közepén szinte nincs is mélyedés. Az út közepén állunk, csendes mellékutca, olyan, mintha falun lennénk. Lali dadog és szivárog a nyál a szája szélén. Érzem a szagát, meg a teste szagát is. Csak neki van ilyen szaga, senki másnak, ez biztos azért van, mert nem normális. Én nem gyűjtök gyöngyöket, csak az unokatestvéremnek van, vele cserélnek. Nem érdekelnek a gyöngyök, meg amúgy is, csak néhány napig vagyok itt. Alkudozás közben az unokatestvérem egyfolytában ugratja, de Lali ezt nem érti. Mindent komolyan vesz, a legképtelenebb ajánlatot is, hogy ő adjon kilenc gyöngyöt, köztük a legszebbik gyöngyét is, annyira azért nem szép és igazából nem is ér sokat, cserébe pedig kap mondjuk kettőt. Lali egy darabig hallgat, aztán azt mondja, hogy az a két gyöngy nem ér sokat, szépek, szépek, nem sokat érnek, szépek, szépek, nem sokat érnek. Egy darabig megint hallgat, utána horkant egyet, mély hangon morogni kezd, végül azt mondja, hogy velünk nem lehet cserélni. Hirtelen összezárja a markát, sarkon fordul és elindul hazafelé. Széles ívben lengenek a hosszú karjai mellette. Tudjuk, hogy néhány lépés után meg fog állni és visszajön. Nevetek, közben lelkiismeret-furdalásom van, nem lenne szabad ezt csinálni vele. Végül megállapodnak, két gyöngy két gyöngyért. Mostmár Lali is nevet. Legszívesebben egész nap gyöngyöket cserélné. Minden nap idejön a ház elé és kiabál, biztos azt próbálja kiáltani, hogy menjünk ki hozzá, de mire kimondja őket, eltorzulnak a szavak, nem érteni semmit. Amikor kimegyünk, azt hadarja: szia, hogy vagy én jól vagyok, egy szuszra, közben már nyitja is a markát, mutatja az új gyöngyeit és sorolja, melyik milyen fajta és mit kell róla tudni. Gyönyörű szavakat tud a színekre, olyanokat,

amiket soha nem is hallottam. Lali negyvenéves, nemrég volt a születésnapja, mi első osztályosok vagyunk. Nemsokára jön érte az anyukája.

Ülünk a temetői ügyintézővel szemben, apám megint azzal a mondattal kezdi, hogy „halottunk van”, ebből nem enged, és igaza van, szép mondat ez, most mondta harmadjára, először a patológián, azután pedig itt, az előző ügyintézőnek, aki végül csak azt mutatta meg, hová tudunk leülni, amíg sorra nem kerülünk, és figyelmeztetett, hogy sok kollégája influenzás, hosszú várakozásra készüljünk.

Anyám kétszer, vagy inkább háromszor lett öngyilkos, esetleg négyszer – olyan nehéz ezt eldönteni.

Nem sikerült neki.

Aztán lemondott róla.

Később, miután beteg lett és kishíján meghalt, kétségbeesett, hogy így sem sikerül.

Közben nagyon félt a haláltól.

Ülsz az anyád ágya szélén, fogod a kezét a sötétben.

– Segíts rajtam.

– Hogy segítsek?

– Nem tudom.

– ...

– Félek.

– Mitől félsz?

– A haláltól.

– Miért?

– Nem tudom.

Véletlenül összefutok Andrással, egy barátjával beszélget az ebédlő előtt, és elmondom neki, hogy azért nem utaztam még mindig el, mert meghalt az anyám. Bizarr helyzet. Mert vagy valami szellemeskedő mellébeszéléssel próbálok válaszolni az őszinte csodálkozásra, amikor megpillant és megkérdezi, mi a fenét csinálok én még mindig Pesten (holott már három hete el kellett

volna utaznom), vagy pedig elmondom, miért vagyok itt. Ráadásul itt a barátja is, akit alig ismerek. Az ember nem mindenkinek mondja el, és akinek igen, annak sem könnyen, hogy meghalt az anyja.

Nézem őket, ahogy mennek kifelé a ravatalozóból: nem tudom eldönteni, vajon azért sűtik le a szemüket, mert neheztelnek rám, hogy kifelejtettem őket a felsorolásból, vagy egyszerűen azért, mert temetésen vannak, most lett vége a halotti beszédnek, és mindjárt, ha mindenki kiért a szabadba, a hamvak szét-szórása következik.

Ha megírtad az anyád halotti beszédét,
És aztán kimész rágyújtani az erkélyre,
Számolj velem,
Hogy még ott is sírni fogsz.

Sírni fogsz hajnalonként is,
Ébredés után,
Miközben olvasod.

A temetésen
Talán
Már képes leszel
Elmondani.

Néma és mozdulatlan.
Fütkészed, él-e még.
Félve tapintgatod
Az ütőerét.
Aztán biztos vagy benne.
Érzed, hogy egyre
Hűvösebb a teste.

Pontosan nem tudom a számhoz emelni a csészét. Felemelem, közelítem, lassan kitapogatom a helyét. Kortyolok. Szürcsölni is szoktam, ha nagyon forró. Valamennyi mindig rácsöpög a ruhámra. Enni ügyesebben tudok. Az étel is

kifolyik a számból, de megtapad az arcomon, nem piszkítja be a ruhámat. A számhoz emelem a kezem, matatok, és előbb-utóbb megtalálom. De van úgy is, hogy nem törlöm le.

Időnként megetetnek. Én csak ülök, rágok, nyelek. Sokáig nem tudok ülni, lassan csúszok lefelé a széken, aztán lefordulok a földre. Felállni nem tudok egyedül. De könnyű vagyok, felemelnek, visszatesznek.

Van, hogy vécére is kivisznek. Rátesznek, és egyedül elvégzem a dolgom. Aztán lefektetnek.

Nem hallok jól. Régebben próbáltam kitalálni, mit mondanak, és választam. De sokszor nem találtam el. Ha beszélnek hozzám, most is van, hogy feléjük fordulok, de inkább nem mondok semmit. Előbb-utóbb abbahagyják. Ebédnél, amikor körbeüljük az asztalt, néha rám néznek. Ezt észreveszem. De nem látok jól. Az egyik szememmel egyáltalán nem, a másikkal kicsit. Azért észreveszem, ha rám néznek. Meg azt is, ha hozzám beszélnek. Néha átölelnek, szeretettel. Az ölelést érzem. Nem esik jól, de érzem.

© Fortepan

© Fortepan, Nagy Gyula

Apor Péter

Népi kultúra, kollektív erőszak és antiszemitizmus

NÉPÍTÉLET SZEGVÁRON, 1946

1946 tavaszán és nyarán Magyarországon számos helyén zajlottak le olyan tömegmegmozdulások, melyeknek zsidó származású polgárok is áldozatul estek. Az elkövetők minden esetben szinte kizárólag a falvak és városok átlagemberei, pontosabban szólva földmunkások és ipari munkások csoportjai voltak. Ennek ellenére a népi kultúra és a kollektív erőszak viszonya alig vált a témával foglalkozó vizsgálatok tárgyává. A legtöbb kutató a háttérben meghúzódó társadalmi és gazdasági körülményekhez köti ezeket az eseteket, kiemelve a széleskörű éhínség és az ebből fakadó társadalmi elégedetlenség tényét.¹ Sokak számára az 1945 utáni antiszemita erőszak a náci propaganda hosszú távú hatásait bizonyítja, és mintegy ex-post facto bizonyítékkul szolgál a kelet-európai társadalmak

felelősségére a második világháború népiirtásában.² Mások a háború utáni kommunista pártok szerepét emelik ki, feltételezve, hogy ezek politikai céljaik érdekében manipulálták a lakosság zsidóellenes érzelmeit.³ A harmadik álláspont nem csupán a politikai antiszemitizmus szerepét tagadja, hanem az antiszemitizmus szerepét általában, és igyekszik az eseteket egyszerű rablasként és banditizmusként beállítani.⁴

Különös módon, miközben számos ponton eltérő álláspontot képviselnek, mind a politikai ideológiák hatását hangsúlyozó, mind a feltételezeten nem politikus társadalmi mentalitásokat kiemelő magyarázatok hasonló, meglehetősen zavarba ejtő következtetésre jutnak. Az az elképzelés, hogy a munkásokat és parasztokat vagy politikailag tudatos szervezetek, csoportok vagy személyek manipulálták, vagy ellenkező-

A tanulmány elkészítését a Gerda Henkel Alapítvány AZ/27/F14 számú ösztöndíja segítette.

leg, teljesen érintetlenek maradtak ezektől az ideológiáktól, egyformán elszakítja a politikai eszmék birodalmát a nem-elit kultúráktól és a népi mentalitásoktól. Ebben az értelmezési keretben a munkások és parasztok fel vannak vértézve az erőszakos ideológiák ellen, hiszen mintha maguktól, a politika segítségével nélkül képtelenek lennének etnikai alapú atrocitások elkövetésére. Hétköznapi emberek hétköznapi bűntetteket követnek el, vélelmezik a történészek. A rasszista ideologikus erőszak pedig olyan szélsőséges, nem hétköznapi módon gonosz politikai mozgalmak velejárója, mint a „fasiszták” vagy a „kommunisták”, akik mintha a normális társadalmon kívülálló különleges lények lennének.

Ez az írás az elkövetők által mozgósított kulturális rendhez köti az 1945 utáni kollektív erőszak vizsgálatát. Az 1946. március 7-i, Szegváron lezajlott „népítélet” kapcsán azt elemzi, miként érzékelték a vidéki földmunkások a háború utáni újjáépítés nehézségeit és ígéreteit, és milyen jelentéseket tulajdonítottak közös tömeges fellépésüknek ebben az összefüggésben. Hogyan váltak a zsidók a kollektív erőszak jogos tárgyává a szemükben? Mi volt az erőszak szerepe ebben a népi kulturális közegben és hogyan függött ez össze a korabeli politikai víziókkal?

1

1946. március 7-én szegvári lakosok nagy csoportja betört Klein Lászlóné házába. A támadás idején a 46 éves asszony egyedül, csupán kisunokájával együtt tartózkodott otthon.⁵ Kleinné zsidó volt. Amikor a tömeg végigkísérte a falu utcáin, Pokorny Viktorné, ugyancsak szegvári lakos így kiáltott rá: „na bűdös zsidók, ugye, hogy el kell menni, a rendszer nem változott, azt a bűdös zsidó Rákosit is nem soká kikészítjük.”⁶ Kleinné – leánykori nevén Erlich Karolin – férje, Klein László náci haláltáborokban pusztult el. A hazatérő zsidók elleni gyűlölet motívuma kétségtávolyan jelen volt 1946 tavaszán Szegváron.

Nem Kleinné volt a március 7-i atrocitások egyetlen zsidó áldozata. A szintén zsidó származású Dr. Reiner Imrét délelőtt támadták meg az utcán. Ahogy három héttel később a rendőrségen elmesélte, orvul, hátulról támadták rá és dorongokkal ültelték. Sikertelenül elfutnia, ám a tömeg üldözőbe vette és egész addig kergették, míg egy gyógyszertárban menedéket nem talált, ahol sebeit is el látták. A tömeg azonban nemsokára felfedezte rejtekhelyét, és a támadók egyike megpróbálta leszúrni.⁷ Végül is sikerült eljutnia a szomszédos város, Szentés kórházába. Az orvosok főként a fején észlelték súlyos sebet, és feljegyezték a sérülések okát is: „Tüntető tömeg megverte.”⁸

A zsidóellenesség mellett, a szerzési vágy is motiválta a Kleinné házába behatolókat. Amikor néhány nappal később Kleinné sikeresen hazatért, észrevette, hogy a ház kulcsai eltűntek, betörők kutatták át a házat és értékes vagyontárgyakat vittek el. Kára kétségkívül jelentős volt. Két héttel később, rendőrségi kihallgatása során az asszony részletesen felsorolta az eltűnt tárgyakat: „15-20 kvadrát barna, 6-8 kvadrát fekete, 2,70 m finom barna férfi szövet, 3 szürke, 12 m rózsaszín ágynemű, 10 m fehér dunna vászon, 1 d rózsaszín dunnahaj, 1 d új szürke gumi köpeny, ruhák, kabátok, 8 m sima tenniszből készített terítő, 1 fényképezőgép, ezüst készlet, 4 m rózsaszín fehérenemű anyag, az egész család cipői, összes baba holmik, rengeteg érték apróság, gumitalp.”⁹

Már korábban, a háború alatti deportálások során számos helyi lakos vélte úgy, hogy a zsidók tulajdona szabad préda. A községi tanács 1944 decemberében jegyezte föl: „A raktározott zsidó bútorokat a tömeg rohama elől nem tudta a hatóság megvédeni és kiosztotta használatra és megőrzésre olyanoknak, akik igényelték.”¹⁰ A legjelentősebb vagyongyarapodást azonban, éppenséggel maga a községi tanács könyvelhette el. A tanács 1944. májusban jutott hozzá a tehető helyi zsidó Mohr család számos ingó és ingatlan tulajdonára, többek között egy tágas étteremre, melyet a

tanácsnokok a jövőben a községi tanács gyűléstermévé kívántak átalakítani.¹¹

Az 1946 márciusi szegvári betörések mégsem az elrabolt zsidó vagyont érintő vitákkal voltak összefüggésben. Nem Kleinné igyekezett visszapерelni szomszédaitól a háború alatt eltűnt tulajdonát. A szomszédok voltak azok, akik betörték az asszony házába, és magukkal vitték mindazt, amit értékesnek gondoltak. A Kleinné által a rendőrtiszt számára megfogalmazott elbeszélés egyszerűen a fosztogatás története volt. Ebben a történetben a behatolókat a pusztavágy hajtotta. Az erőszak az elszabadult anyagi ösztönök, önző szerzésvágy, valamint a zsidók elleni irracionális gyűlölet következménye volt. Valóban, a tömeg megpróbált betörni egy másik holokauszt-túlélő, Löbl Károlyné házába is. Az asszony már korábban elhagyta az épületet, így a betörők nem találtak rá, egy rendőrkárörnek pedig sikerült megvédenie a tulajdonát is.¹² Mégis, a zsidó vagyonszétosztásának szándéka világosnak látszik ebben az esetben is.

2

Kleinné vallomásaiban van azonban egy, már első pillantásra is zavarba ejtő elem. Kleinné arról számolt be, hogy házat, mielőtt a betörést követően elhagyta volna, lezárta, a kulcsokat pedig átadta a jelenlévő rend-

örnek. A rendőr elvitte a kulcsokat a község házára, ahol azokat annak rendje és módja szerint leltárba vették. Az asszony azt is elmesélte, hogy a tömeg kényszerítette egy nyilatkozat aláírására, melyben egy szobára való bútorzatot és minden háztartási ingóságát átadja a szobalányának.¹³ Amikor néhány nappal később a család és családja elvitték a bútorokat, a közgyűlés egyik tagja, Forrai Lajos is megjelent. Forrai úgy emlékezett, hogy őt azért küldték a helyszínre, hogy az eljárás rendben folyjon le, mert máskülönben csak a cselédlány érdekelt családja lett volna jelen. Amikor az apa felnyitotta a házat, a közgyűlési képviselő – elmondása szerint – pontos leltárt készített a bent található vagyontárgyakról.¹⁴ Jól látható, hogy a tüntetésben résztvevők számára fontos volt egyfajta rend és szabályozottság fenntartása. (Valóban, a Kleinné által aláírt nyilatkozat később fontos szerepet töltött be abban, hogy visszakaphatta eltulajdonított vagyontárgyait.)¹⁵ A tüntetés sajátos rituális rend szerint bonyolódott, melyben a résztvevők a puszta fosztogatáson túli társadalmi-kulturális jelentéseket fedeztek föl.

A tüntetők betörték Löblné házába is, ahol rejtett élelmiszerkészletek és más áruk után kutattak. A Kleinnénél történetekhez hasonlóan, a tüntetők itt sem hordták szét az árucikkeket. Ehelyett mindent beszálítottak a rendőrsre, ahol ezeket rendben leltárba vették és átadták a

községi tanács felügyeletébe.¹⁶ A tüntetők által elmesélt történetekből a közösség anyagi egyensúlyának, egyfajta „morális ökonómiának” a képe bontakozik ki. Ezek az elbeszélések a tüntetést a közösség által szentesített olyan fellépésként ábrázolták, mely a jogosnak hitt mérték fölötti egyéni vagyon kisajátítására irányult. A tüntetés ebben a nézetben, a gazdasági-vagyoni szolidaritás elveiből következő, a szükség és nélkülözés órájában végrehajtandó jogos tettnek tűnt.¹⁷ A tüntetők a község ismert, jómódú polgárait vették célba: a textilkereskedő Kleint, a gabonakereskedő és boltos Löblt, a baromfikereskedő Lusztig Joachimot, és a fűszeres Kádár Pált.¹⁸

A március 7-i tüntetés célpontjai nem kizárólag a község zsidó lakosai, de még csak nem is a helyi kereskedők voltak. A tüntetőkkel együtt felvonuló Gila Rókus, a délután új csatlakozókkal kiegészült tömeget Schmidt Miklós volt iskolaigazgató házához vezette. Schmidt Miklós, aki éppen az orvoshoz igyekezett, megremült a tömeg látványától és egy barátjánál keresett menedéket. A tüntetők azonban rátaláltak a 62 éves férfira és visszakisérték a házhoz. Feleségével együtt arra utasították, hogy álljanak ki az udvarra, ahol is a tömeg körbevette őket. „Ezután Gila Rókus feltette a kérdést: Kinek van panasza az igazgató ellen. Erre Kosz-

tolányi Ferenc Szegvár Újfalusi lakos kijelentette, hogy én öt levente korában megsértettem. Erre a jelenlévők kijelentették, hogy a »Nép ítélet« szerint nekünk a házunkat és a falut tízperc alatt el kell hagynunk.”¹⁹

A szegvári tüntetés nem csupán a közösségi gazdaság morális helyreállítása volt, sokkal inkább a bűn és büntetés rituáléja fogalmazódott meg benne. A népi igazságszolgáltatás célja azonban láthatóan eltért az intézményesült büntetőeljárásétól: nem állt szándékában a bűnös megjavítása, sokkal inkább nyilvános bemutatása és megszégyenítése, majd kiűzetése, a közösségből való eltávolítása. Bár látszólag a tüntetés bírósági tárgyalótermet utánozott, valódi formáját a pellengér és a bűnös közösségből való nyilvános kitzasztásának hagyománya adta.²⁰ Reiner Imre úgy emlékezett, hogy a helyi földigénylő bizottság egyik nagygyűlésén megfenyegették, hogy felkoncolják, feldarabolják, és a piactéren homlokánál fogva kiszégezik.²¹

Az ítélezés hamisítatlan politikai aktus volt: a közösség állapotáról tett állítás, annak védelme és határainak kijelölése. Kleinnét támadói arra utasították, hogy öt percen belül hagyja el a házat. Amint indulásra készen állt, négy, botokkal felszerelkezett gyerek elkísérte a szomszédos község, Mindszent határáig, ahol szidalmazások után útjára bocsátották.²² Késő délután Fazekas József jegyző házában 100-150 tüntető vonult fel. Miután

behatoltak a házba, egy kijelölt küldött révén arra szólították föl, hogy 10 percen belül hagyja el az épületet. Ezután egy botokkal felszerelt csoport kikísérte a házból.²³ A tüntetésről szóló beszámolók határozott határvonalat húztak két csoport között. E történetekben a község társadalma egyértelműen két részre volt osztható: egyfelől volt a veszélybe sodródott község, másfelől pedig az ezt veszélyeztetők csoportja.

Nehéz nem észrevenni a tömeg igyekezetét, hogy felelős testületként, olyan „hatóságként” lépjen föl, melynek feladata a község rendjének helyreállítása volt. A tüntetők első célpontja nem a zsidók, a kereskedők vagy a község hivatali elitjének tagjai voltak. Puskás Nagy Mihályné, aki rendőrségi kihallgatása szerint a kerten kívülről nézte végig a Kleinné házában zajló eseményeket,²⁴ illetve részt vett a Dr. Reiner elleni támadásban is,²⁵ már kora reggel csatlakozott a felvonulók csoportjához, akik a Szociális Testvérek épületéhez tartottak.²⁶ A Szociális Testvérek Társasága, a Schlachta Margit által 1923-ban alapított női szerzetesközösség, Szegváron árvaházat és menhelyet működtetett a falubeli szegények számára. A 100-120 fősre duzzadt tüntető tömeg behatolt az épületbe, és a bent talált nővéreket arra utasította, hogy menjenek az udvarra. A házban tartózkodó Wagner Viktória nővér,

a község szociális védőnője önmagából kivetkőzött, fosztogató tömeget látott. Elmondása szerint, a lefelé haladó testvéreket a tüntetők megtámadták, többeket véresre vertek. Rendőrségi tanúvallomásaiban jól érzékelhető a felháborodás a történetek miatt: „a lakószobákban mindent földúltak, a szekrényeket kiborították, az ágyneműket lehúzták, 32 pár evőeszköz hiányzik.”²⁷

A Szociális Testvérek házához elsőként érkező tüntetők azonban tárgyalásokba bocsátkoztak Wagner Viktória házvezető nővérrel, aki megpróbálta lebeszélni az embereket a betörésről. Félórányi tárgyalás után a tüntetők elfogadták, hogy négyfőnyi küldöttséget küldjenek a rendházba, egy rendőr kíséretében, akinek feladata a nővérek testi épségének biztosítása volt. A községi orvos, aki jelentést készített a menhely egészségügyi állapotáról, jelentésében hangsúlyozta, hogy azt a „tömeg kérésére, és a rendőrség felhívására” készítette.²⁸ Forrai Lajos, a községi tanács tagja is jelen volt, állítása szerint „kirendelték, hogy ne legyen rendzavarás.”²⁹ A Szociális Testvéreket, hasonlóan a többi áldozathoz, arra szólították föl, hogy egy órán belül hagyják el a községet.³⁰ Az 1945 utáni kollektív erőszak eseteiben megfigyelhető büntetési gyakorlatok olyan formákat mozgósítottak, melyek megelőzték a modern igazságszolgáltatás büntetési eljárásait. A modern büntetőgyakorlat a test fegyelmezé-

sén és átalakításán alapszik. A háború utáni népítéletek eltérő módon szerveződtek. Céljuk a rendet megsértő bűnös nyilvános felmutatása, azonosítása, majd az általuk megtesztített fenyegetést megszüntetve, fizikai eltávolításuk nyomán a rend helyreállítása volt.

A tüntetésről szóló történetekben felelevenedő rituális közösségi-politikai rendben nagy szerepet kapott a munkavégzéshez, pontosabban a testi munkavégzéshez való viszony. Reiner Imre ügyvéd azért került a tüntetők célpontjába, ahogy ezt a helyi rendőrmegbízott is észrevette, mert a földreform során kiosztott földet visszaperelte. A tüntetést követő estén súlyosan bántalmazott Fábián János Nemzeti Bizottsági tag esetét is hasonlóképpen látta magyarázhatónak a rendőrtiszt. Jelentése szerint, Fábián állandóan a földreformot bírálta.³¹ A veszélybe sodródott község középpontjában a földreform során frissen földhöz jutottak, saját testük munkájából élők csoportja állt.

A tüntetésre vonatkozó vallomások a szegváriak által érzékelt társadalmi választóvonal történetét beszélik el: egy mesét mondanak el, melyben a „nép” túljár a fősvény és lusta eszén, a haszontalan, magukat a közös munkából kihúzó pap, gróf, prókátor és kereskedő pedig elnyeri megérdemelt büntetését. E választóvonal egyik ol-

dalán azok helyezkedtek el, akik nem végeztek fizikai munkát: a kereskedő, a pap és az ügyvéd. A társadalmi osztályozás másik csoportja a saját testi munkájukból élők közössége volt. A rendőrségen kihallgatott résztvevők jelentős többsége a község Rétitelep és Rákóczitelep nevű részén lakott. Ezeket a telepeket a 20. század elején építették napszámos és kubikos családok számára. 1930-ban több mint ezer lakosa volt ezeknek a házaknak.³² A kubikosok hagyományosan út, vasút vagy csatornaépítkezéseken vállaltak testi erővel végzett földmunkákat. A tüntetők másik csoportja az 1941-ben létesített kendergyár munkásai közül került ki. A tüntetésen a község fizikai munkából, „dolgozó testként” élő lakosai mozdultak meg. A társadalmi választóvonal dolgozók és nem dolgozók, dolgozó és nem dolgozó testek között húzódott.

A test a társadalmi osztályozás fontos eszköze.³³ „Bizonyos kulturális témák a test mozgósításának rítusaival fejezhetők ki” – írja Mary Douglas.³⁴ A testi szennyeződéssel és a test külső határaival, így például az étkezéssel kapcsolatos szabályozások szimbolikusan kijelölik a társadalmi csoportok határait és a társadalmi érintkezés lehetséges és tiltott módjait.³⁵ A testtel kapcsolatos képzetek segítségével lehetséges a társadalom szerkezetének és politikai intézményrendszerének elgondolása és ábrázolása.³⁶ Az 1945 utáni kollektív erőszak esetei azonban arról tanúskodnak,

mintha valami más és több is lenne a test társadalmi-kulturális haszna.

A testi munkához való viszony ugyanis különös jelentőségre tett szert az 1945 utáni Magyarországon. Az egész országban nagyfokú volt a nélkülözés, különösen az élelmezési cikkek, fűtőanyag és ruházat hiánya. A szükség egyformán sújtotta a vidék és a városok társadalmának jelentős részét. Nem volt ez máshogy Csongrádban és közelebről Szegváron sem. 1946 elején a község lakosai körében is nagy volt a szegénység. A Nemzeti Bizottság gyakran tárgyalta az éhező lakosság helyzetét és helytelenítette, hogy néhányan a tömeg radikalizálására igyekeztek kihasználni az elégedetlenséget.³⁷ 1946 tavaszán ráadásul a nélkülözés már a lakosság jelentős része számára hosszabb ideje tartós volt. A községi tanács már 1945 februárjában arról panaszkodott, hogy képtelen ellátni a község szegényeit.³⁸ Különösen sújtotta a szegénység a saját munkaerejükből, bérből élőket, akik az áruhiányból fakadó infláció és drágulás következtében alig-alig kaphattak bármit is keresményükért.

Az általános nélkülözés közepette a viszonylagos anyagi jólét nem maradt ártatlan, egyszerűen a társadalmi viszonyokat tükröző tény. A tüntetésben részt vevők történeteiben a bőség a szegények kárára elérhető kiváltságnak látszott. A nélkülözés, vélelmez-

ték a tüntetők, annak a következménye, hogy az embereket megfosztják a nekik járó anyagi javaktól. A vallo-másokból kirajzolódó zárda nagyon is konkrét veszélyforrás, a falu szegényeit veszélyeztető intézmény volt. Mindkét résztvevő, akiket kifejezetten a zárdánál lezajlott tüntetésben játszott szerepükről faggattak, arról számolt be, hogy a falusi szegények állapotát kívánták ellenőrizni.³⁹ Valóban, a tüntetés másnapján a községi orvos megvizsgálta az intézmény egészségügyi viszonyait. Jelentése, melyet hangsúlyozottan rendőri felkérésre készített, kétségkívül rossz higiéniai és életkörülményekről számolt be. Az orvos egymásután sorolta a gondokat: „nagyfokú ruhát-lanság, nincs váltóruha, a bentlakók élelmezése nem megfelelő, az élelmiszer tárolása, elkészítése és tálalása nem felel meg az egészségügyi követelményeknek, valamint egyhangú is, főleg levesből és tésztaféléből áll, zsírszegény, tej nincs, zöldségek nincs, többnyire burgonya van csak, a bentlakók ruházata koszos, sok a bolha, szalmazsák nincs, az áptak rongyokon feküdtek, világítóeszköz sincs és a kályha is füstöl, bár tüzelő többnyire nincs.”⁴⁰

Bár az orvos leírása sokkal inkább a háború utáni időszak általános nélkülözéséről tanúskodik, mintsem a nővérek, a szegényeket érintő valami-féle különlegesen rossz bánásmódjá-

ról, az intézményben uralkodó rossz körülményeket a tüntetők az anyagi javak elfogadhatatlanul immorális, egyenlőtlen elosztásaként értelmezték. Amit az egyik áptolt mondott az orvosnak, az nem egyszerűen a szegénység, a gondatlanság benyomását is keltette: „Egy éve nincs reggeli és vacsora, a főzőedény piszkos.”⁴¹ A tüntetés számos résztvevője szemében a nővérek veszélyeztették a szegények testi épségét, és nem valamiféle általános és személytelen szegénység. A községben elterjedt pletykák szerint a szegények meztelenül feküdtek ágyaikban és kukoricadarát ettek.⁴²

A tüntetők úgy vélhették, hogy a látszólagos bőség, a készletek és a felhalmozás gyanús és bűnös tevékenységekből származnak, az emberektől jogtalanul elvett javakra épülnek. A szegvári rendőrség rendszeresen kobzott el élelmet illegális felhalmozás vádjával a községben. 1945 őszén a Nemzeti Bizottság utasította a község rendőrségét, hogy lépjen fel keményebben a feketepiac ellen, a községi önkormányzat figyelmét pedig arra hívta föl, hogy vezesse rendszeresen az elkobozott élelmiszerek könyvelését.⁴³ Ezeket a rendelkezéseket a községi tanács lényegében a Szegvár körüli harcok elültével, már 1945 februárjában meghozta.⁴⁴

1946 tavaszán, Szegváron nem volt nehéz Kleinnét azonosítani egy olyan csoporttal, amely morális, sőt büntető jogi értelemben is bűnös tevékenységet folytat. Az asszony, saját be-

számolója szerint, nem egyedül volt otthonában, amikor a támadás érte. Unokáján kívül lánya, asszonynevén Berend Józsefné is ott tartózkodott.⁴⁵ A férj, Berend József, Kleinné veje, a Klein család régebbi üzlettársaként volt ismert. Ezt az üzleti kapcsolatot azonban 1946 tavaszán már a gyanakvás légköre vette körül. Ahogyan a helyi rendőri megbízott jelentésében hangsúlyozta, Kleinné „veje Berend József és fia Klein László gyors úton nagy vagyont harácsoltak össze.”⁴⁶ Az egyik helyi lakos, Zsibók András a Nemzeti Bizottság 1946. január 28-i ülésén tett arról panaszt, hogy Kleinné nem a szokásos öt tojásért cseréli az üres gázpalackokat, hanem vagy 5 kg burgonyáért vagy 2 kg lisztért vagy éppen 1,5 kg szárnyasért. A Nemzeti Bizottság arra utasította a helyi rendőrparancsnokot, hogy határozottan vizsgálódjon az ehhez hasonló esetekben.⁴⁷

1946 elején a szegváriak egy része úgy érezte, hogy az igazságtalan felhalmozásból eredő nélkülözés egy jól behatárolható társadalmi csoport, a munkából élők osztályrésze. Néhány szegvári lakos 1946. február végén megfogalmazott véleménye szerint, Kleinné feketézőként megismert veje, a zsírral üzérkedő Berend József „egész Szegvár dolgozó társadalmának kárára van.”⁴⁸ A tüntetés célpontjainak áldozatai nem feltétlenül nincstelenek, ellenben testi munkából élnek, dolgozók, hangsúlyozták a község lakói. „Nem tűrhetjük, hogy

Berend József és mások elrabolják az igazi dolgozóktól azt, amit megérdemelnek.”⁴⁹

Ezzel szemben a nem dolgozók – akikről úgy vélték, hogy megfosztják a dolgozókat a nekik járó javaktól –, láthatóan dúskáltak. Ezt elsősorban a rendőrség beavatkozásai tették látványosan és kézzelfoghatóan tényezővé: Berend József esetében „a rendőrség 27 kg. zsírt és szalonnát foglalt le tőle, melyet engedély nélkül szállított”. Löbl Károlynénál a tüntetők 100 kilogramm szöveget, 63 kilogramm zsírt és két zsáknyi szalonnát és sonkát fedeztek föl.⁵⁰ A hírek nem fedkeztek meg az apácák feltételezett titkos élelemraktáráról sem. A tüntetés másnapján megjelent helyi lapok szerint a szegváriak „két hízót, nyolc süldőt, egy anyakocát, hízott kacskát, libákat, bőrt, négy zsák lisztet, cukrot, csokoládét, mézet és szaloncukrot” találtak a menhelyen.⁵¹

Ilyen körülmények között a nélkülözésből és szegénységből, illetve a felhalmozásból, jólétből és jótápláltságból adódó testi jegyek nem voltak többé ártatlan, esetleges egyéni jellemzők. Néhány nappal korábban, március 4-én tüntetők megtámadták a helyi kendergyár ügyintézőjét.⁵² Az egyik támadó rendőrségi kihallgatása során úgy emlékezett, hogy amikor odaért a helyszínre, társai már elkezdtek ütni a gyár vezetőjét, „egy magas kövér embert.”⁵³ Nem egyszer-

rúen az történt, hogy a résztvevők testtel kapcsolatos képekben fejezték ki, írták le és jelenítették meg a társadalommal kapcsolatos nézeteiket. Nem egyszerűen az történt, hogy a „kövérség” képzetével ábrázolták jelképesen a jóléttel kapcsolatos ellenérzéseiket. Valójában maga a test, fizikai tulajdonságok és külső testi adottságok tették kézzelfoghatóvá és megérthetővé a társadalmi különbségeket. A testi megjelenés társadalmi helyzetet tett felismerhetővé, és a társadalomban elfoglalt hely pontos azonosítását ígérte. A dolgozó testet fenyegető veszélyforrás felismeréséhez testi különbségek azonosításán keresztül vezetett út.

Ebben az értelemben a szegvári földmunkások, kubikusok és kendergyári dolgozók a hagyományos, Európában legalábbis a kora újkortól megfigyelhető népi kultúra elemeit mozgósították. Ez a hagyományos népi kultúra testekben gondolkodott: a világ egészét illető kozmológiai, valamint a társadalomra vonatkozó tudását testek segítségével tette érthetővé, ezt a tudást pedig külső, testi tulajdonságokra fordította le.⁵⁴ A népi kultúra a sokrétű, összetett valóságot nem írásos, értekező formák segítségével rendezi el. A kozmológiai és társadalmi valóságot a nem írásbeli kultúrákban a test szervezi és testekkel kapcsolatos gyakorlatok során rendezhető el. Ezekben

a kultúrában a morális, személyes és társadalmi helyzetet is külső jegyek határozzák meg.

A társadalmi különbségtétel és osztályozás szándékát a testhez való modern viszony is tartalmazza. A test tudatos alakítása, az ízlés és öltözködés a társadalmi pozíció szerinti elkülönülés fontos eleme a modern, iparosodott társadalmakban is.⁵⁵ A hagyományos népi kultúra számára azonban a test és társadalmi identitás közti viszony valamiképp mégiscsak fordított. Nem az én által választott vagy társadalmi mechanizmusok során kijelölt, belsővé tett identitás külső jegyekben való kifejezése zajlik ebben a kultúrában. Éppen ellenkezőleg: a test, a külső, fizikai tulajdonságok eldöntik, rögzítik és előírják az egyén helyét a társadalmi osztályozás rendszerében. Az 1945 utáni kollektív, népi erőszak résztvevői számára az identitás végső soron fizikai, testi tulajdonságok összessége volt. Tűnjön bármennyire is távolinak, ezekben az esetekben mégiscsak a keresztény gyökerű, nyugati-európai kultúra egyik alapvető eleme jött mozgásba. A testi feltámadás és Krisztus valódi, testi jelenlétéhez kapcsolódó, a 13. század során kikristályosodó társadalmi-kulturális gyakorlatok döntő hatást jelentettek az identitás fogalmára a keresztény Nyugaton. Az én önazonossága mind a mai napig elválaszthatatlannak tűnik a test – fizikai – azonosságának és folytonosságának tényétől.⁵⁶

3

1945-öt követően kialakult egy olyan politikai kultúra, amely jelentős mértékben a testek közti különbségtételre épült. Az új magyar kormány céljait a testi munkavégzéshez való viszony fogalmaiban határozta meg. „Valamilyen munkahelyet mindenkinek választania kell” – jelentette ki Tildy Zoltán miniszterelnök 1946. január elején Szegeden tartott programbeszédében.⁵⁷ A magyar kormányt nem valamifajta elvont moralitás vezette, amikor a munkavégzést állította politikájának középpontjába. A második világháború utáni politikát az újjáépítés programja határozta meg, melynek elsőrendű célja a termelés beindítása és a gazdaság talpra állítása kellett, hogy legyen. A kormány és közigazgatás feladata azonban nem volt egyszerű. A termelőeszközök, gépek és igásállatok nagy részét a visszavonuló német csapatok magukkal vitték, vagy megsemmisültek a harcok során. A közlekedési eszközök, vasutak, közutak, hidak jórészt romokban heverték és használhatatlanok voltak. Az országban lényegében nem volt sem tőke, sem hitel.⁵⁸ A gazdasággért felelős hatóságok rendelkezésére alig állt a fizikai munkán kívül egyéb más erőforrás. Az újjáépítés politikája számára nélkülözhetetlen volt, hogy megteremtse a munkavégzés anyagi és intézményi feltételeit, illetve hogy növelje a bevonható munkaerő mennyiségét. Ahogy Nagy Imre

földművelésügyi miniszter már 1945 februárjában a magyar parasztságnak szánt programjában megfogalmazta: „A magyar újjászületés egyetlen feltétele a munka.”⁵⁹

Ilyen körülmények között a kormánynak és intézményeinek alig volt más lehetősége, mint hogy különbséget tegyen test és test között. A politikai program szempontjából léteztek hasznos és szükséges testek, melyek munkavégzésre alkalmasak voltak. „Munka és munka között van különbség, jelenleg csak társadalmilag hasznos munka fogadható el munkának” – okította olvasóit a szentesi Magyar Alföld.⁶⁰ Az újjáépítés testhez kötött politikája a társadalomból kiemelte és létrehozta a privilegizált testek csoportját. „De azok, akik a mai nehéz időkben a termelés terén önfeláldozó munkát végeznek, elsősorban jogosultak a magyar föld birtoklására” – szögezte le Nagy Imre 1945 eleji programbeszédében.⁶¹ „Ami kevesünk van, azt elsősorban a dolgozókhöz kell juttatni” – erősítette meg Tildy Zoltán decemberben az irányelv érvényét. A miniszterelnök azt is hozzátette, a kormány gondoskodik arról, hogy kizárják a valutázókat, spekulánsokat és feketézőket a közellátásból.⁶² Valóban, december 15-én a Magyar Alföld ismertette a kormány rendeletét, melynek értelmében nem részesülhetett közellátásból az a 18–60 éves férfi

vagy 18–40 éves nő, aki munkaképes, ám a társadalom szempontjából hasznos foglalkozást nem űz.⁶³

Az újjáépítés fizikai munkavégzésre alapozott programja nem csupán a privilegizált dolgozó testeket teremtette meg. 1945 késő tavaszára egyre nyilvánvalóbbá vált a radikális politika csongrádi alakítói számára is, hogy léteznek „rossz testek”. Az a körülmény, hogy a kormányzati programok sikerüket a munkavégzésre képes dolgozó testek létrehozásától tették függővé, egyre inkább ráirányította a figyelmet arra a tényre, hogy azok, akik nem képesek vagy nem hajlandók részt venni a fizikai munkában, lehetséges veszélyt jelentenek. Akik nem vesznek részt a fizikai munkában, azok terhet jelentenek a munkát végzők számára, haszontalanok, és hátráltatják az újjáépítés sikerét. „Senki nem születik íróasztal mellé”, szögezte le a Magyar Alföld. „Vannak, akik pusztá henyélésből élnek, eszik a mások által megtermelt kenyeret.”⁶⁴ Ahogy a lap fogalmazott 1945 nyarán, végletek vannak a társadalomban, van, aki egyáltalán nem vesz részt a termeléshez szükséges fizikai munkában, és vannak a proletárok, akik a végtelenségig ki vannak használva.⁶⁵ Ebben a világban immár két radikálisan különböző csoport áll szemben egymással: a dolgozó és a nem dolgozó testek társadalma. A Magyar Alföld szerint 1945 Magyarországon két világ állt szemben egymással: „a dolgozók és henyék világa”.

Abban a kialakuló társadalmi-kulturális közegben, amely a fizikai munkához való viszonyt és a dolgozó testnek politikai jelentőséget tulajdonított, a zsidók, mint kulturálisan megértett társadalmi csoport, hagyományosan különösen veszélyeztetve voltak. A zsidó üzemtulajdonos, nagygazda és boltos a náluk dolgozó és vásárló alacsony jövedelmű paraszt és munkás rétegek elégedetlenségének célpontjaivá váltak, amit igen könnyen fordítottak le egyszerűen antiszemita nyelvre. A tőkés és a munkás ellentétének ábrázolásakor az 1945 utáni radikális sajtó is használt hagyományos antiszemita jelentéseket is könnyen mozgósító nyelvezetet. A szentesi kommunisták lapja, a Magyar Alföld éppen néhány héttel a szegvári tüntetést megelőzően indított támadást a város egyik jelentős gyáros családjára, a Szentesen malmot, Szegváron pedig fűrésztelepet működtető Krausz család ellen. Az 1946. február 1-i vezércikket jegyző Wachsmann István – aki később részt vett a városi rendőrkapitány, Lakos József meggyilkolásában is – felháborodásának okát az adta, hogy a deportálásból hazatért Krausz Ágnes Joint-segélyben részesült. Wachsmann szerint a segély ténye a proletárokon esett sérelem volt, hiszen a gazdag Krauszéknak nem volt szükségük a pénzre, amit így végső soron a nélkülöző munkásoktól vettek el. „Egy Krausz-lány, a Krausz malmosék lánya, közel két kiló arany csa-

ládi vagyon egyik résztulajdonosa”, fakadt ki a cikkíró, csakis a további vagyongyűjtés céljából fordulhatott segélyért. A hírlap álláspontja szerint „A 40 kiló méz, megszámlálhatatlan cipő, töméntelen ruha, bontatlan üveg likőrök, valódi angol rum, közel két kiló arany birtokosai” nem léphettek át a társadalmi választóvonalat, amely a nélkülözők és a dúskálók között húzódott. „Krauszok és nem proletárok vagytok” – mondta ki az ítéletet Wachsmann.⁶⁶

Bármennyire is jól látható volt mások mellett egy-egy tehetős zsidó család jóléte is egyes helyi közösségekben, a gazdag zsidó és a zsidó gazdagság az antiszemita képzeletvilág és a náci gyakorlat eredménye volt. Zsidó vagyont csupán a gettókba terelés és a deportálás következményeképpen lehetett látni. 1944 áprilisától a zsidónak minősített személyeket vagyonbejelentés kötelezettsége terhelte. A rendelkezés célja az volt, hogy a deportálás előtt ne rejthessék el vagyontárgyaikat, melyeket a magyar kormány háborús célokra szándékozott felhasználni. A vidéken többnyire májusban kezdődő gettósítások előtt megindult a hajsza a mégis elrejtett vagyonok után. A rendőrség és a helyi lakosság sokszor egymást kijátszva igyekezett előnyhöz jutni a kincskereső versenyben.⁶⁷

A zsidó vagyon e sajátos kincskeresés eredményeképpen jött létre. Az

elrejtett és megtalált tulajdon összegyűjtve és egymásra halmozva valódi kincsestárnak látszott. „Az egyik ládában csak ezüst volt. A hatalmas láda színültig volt rakva ezüst étkészletekkel. Találtak a ládában körülbelül 400 darabból álló ételkészletet, ezüsttálcákat és billikomokat, monogrammal ellátva. A másik ládát is felbontották a kapitányságon s abból a legdrágább ruhaneműk kerültek ki. Perzsabunda, ezüstróka, szőrmekepek, asztalterítők tucatszámra, ágyneműek, paplanok, törülközők, fel nem használt fehérenemű anyagok, női fehéreneműek, zsebkendők stb. Amikor kipakolták a rendőrség egyik szobájába a ládába rejtett értékeket, megtelt azokkal az egész szoba.”⁶⁸

Szegvár zsidó lakosaiból többen is egy olyan megmozdulásnak estek áldozatul, mely tragikus módon többek között a zsidók elleni támadást tette a társadalmi cselekvés és érdekérvényesítés, a résztvevők számára lehetséges módjává. Az 1945 utáni tömegmegmozdulások a politikai részvétel olyan sajátos formáit jelentették, ahol a résztvevők kifejezhették a közügyeket érintő álláspontjukat és úgy érezték, kikényszeríthetik ezek érvényesítését. Ezek a megmozdulások egy olyan kultúra elemeiként születtek meg, melyben a politikai részvétel fogalmai és eszközei jelentősen (és végzetesen) különböztek az elit, pártszerű, írott politizálás formáitól. Ebben a kultúrában a poli-

tikai részvétel erőforrásait a test, a tüntetés és a kollektív erőszak jelentették. Az erőszak olyan elérhető és mozgósítható erőforrásként⁶⁹ jelent meg, melynek alkalmazását sajátos célszerűség és időhöz kötöttség sza-

bályozták. A tüntetők szemében az erőszak, mint a testre irányuló fizikai aktus,⁷⁰ tűnt a helyénvaló eszköznek, melynek segítségével a dolgozó testeket fenyegető veszélyforrás elháríthatónak látszott.

JEGYZETEK

1. Łukasz Kamiński és Jan Żaryn szerk.: *Reflections on the Kielce Pogrom*. Varsó, 2006. Ständeisky Éva: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban. *Századok*, 1992. 2. 284–308.
2. Jan T. Gross: *Félelem. Antiszemitizmus Lengyelországban Auschwitz után*. Budapest, 2012.
3. Pelle János: *Az utolsó vérvádak*. Budapest, 1994. Marek Jan Chodakiewicz: *After the Holocaust: Polish–Jewish Conflict in the Wake of World War II*. Boulder, CO, 2003.
4. Ez pl. Marek Edelman álláspontja. Ld. Ryan Lucas: „Book on Polish Anti-Semitism Sparks Fury.” *USA Today*, 2008. január 24. Accessed June 25, 2013. <http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2008-01-24-3040464218.x.htm>.
5. Klein Lászlóné rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 24. Gila Rókus és társai. Nyomozati dosszié. Magyar Államrendőrség, Vidéki Főkapitányság, Politikai Rendészeti Osztály, Szeged. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V87580, 22.
6. Klein Lászlóné rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 23.
7. Dr. Reiner Imre rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 24. ÁBTL V87580, 19.
8. Orvosi jelentés. 1946. március 15. Csongrádvármegye Közkórháza Sebészeti Osztály, 574/946. ÁBTL V87580, 7.
9. Klein Lászlóné rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 22.
10. Szegvár község közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1944. december 14. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged. V. 1008. a. 49. k.
11. Szegvár község közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1944. május 27. MNL CSML V. 1008. a. 49. k.
12. Berezvai János rendőrőrmester, rendőrbiztos jelentése. Szegvár, 1946. március 7. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szentes. Magyar Államrendőrség Iratai, Csongrád megyei Kapitányság. XXIV. 1. 6. d.
13. Klein Lászlóné rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 22.
14. Forrai Lajos rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 27. ÁBTL V87580, 26.
15. Haizler Ilona rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 27. ÁBTL V87580, 33.
16. Berezvai jelentése
17. Edward P. Thompson: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*. *Past and Present*, 1971. 1. 76–136. Thompson: *Az angol munkásosztály születése*. Budapest, 2007. 265.

18. Löbl Károly 1931-ben mint gabona-kereskedő és szatócs volt bejegyezve Szegváron. Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, 1931. Budapest, 1931. 183. Löbl 1943-ban Szegvár 11 telefontulajdonosának egyike volt. A vidéki távbeszélő hálózatok betürendes névsora, 1943. 469.
19. Schmidt Miklós rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 22. ÁBTL V87580, 17.
20. Richard van Dülmen: *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Budapest, 1990. 10–13., 66–69.
21. Dr. Reiner Imre rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 24. ÁBTL V87580, 19.
22. Klein Lászlóné rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 22.
23. Fazekas József rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs. 1946. március 24. ÁBTL V87580, 21.
24. Puskás Nagy Mihályné rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 27. ÁBTL V87580, 24.
25. Dr. Reiner Imre rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 19.
26. Puskás Nagy Mihályné rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 24.
27. Wagner Viktória rendőrségi kihallgatása. Szegvár rendőrőrs, 1946. március 27. ÁBTL V87580, 34.
28. Oskó István, községi orvos, Orvosi jelentés. ÁBTL V87580, 9.
29. Forrai Lajos rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 26.
30. Berezvai jelentése
31. Berezvai jelentése
32. Szűcs Judit: Szegvár népi társadalma. In: Farkas Gyula (főszerk.): *Szegvár*, 2000. 437.
33. Bryan S. Turner: *A test elméletének legújabb fejlődése*. In: Mike Featherstone, Mike Hepworth és Bryan S. Turner: *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Budapest, 1995. 12.
34. Mary Douglas: *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London – New York, 1966. 128.
35. Douglas: *Purity and Danger*. 138–139., 163–164.
36. John O’Neill: *Five Bodies: Re-figuring Relationships*. London – Thousand Oaks – New Delhi, 2004. 37–53.
37. A szegvári Nemzeti Bizottság jegyzőkönyve. 1946. február 4. MNL CSML XVII. 18.
38. Szegvár Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1945. február 26. MNL CSML V. 1008. a. 52. k.
39. Puskás Nagy Mihály rendőrségi kihallgatása, Szegvár rendőrőrs, 1946. március 27. ÁBTL V87580, 29. Csenki Pál rendőrségi kihallgatása, Szegvár rendőrőrs, 1946. március 27. ÁBTL V87580, 34.
40. Oskó István, községi orvos, Orvosi jelentés, Szegvár, 1946. márc. 8. ÁBTL V87580, 9.
41. Oskó István, községi orvos, Orvosi jelentés. ÁBTL V87580, 9.
42. Berezvai jelentése
43. A szegvári Nemzeti Bizottság jegyzőkönyve. 1945. október 1. MNL CSML XVII. 18.
44. Szegvár Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 1945. február 26. MNL CSML V. 1008. a. 52. k.
45. Klein Lászlóné rendőrségi kihallgatása. ÁBTL V87580, 22.
46. Berezvai jelentése
47. A szegvári Nemzeti Bizottság jegyzőkönyve. 1946. január 28. MNL CSML XVII. 18.
48. Fodor József: Szegvári levél. *Szentesi Lap*, 1946. február 21. 2.
49. L. I.-né: Szegvári levél. *Szentesi Lap*, 1946. február 28. 2.
50. Berezvai jelentése

51. Szegvár és Mindszent dolgozói eltávolították a demokrácia ellenségeit. *Magyar Alföld*, 1946. március 10. 3.
52. Berezvai jelentése
53. Szűcs Ferenc rendőrségi kihallgatása, Szegvár rendőrőrs, 1946. március 28. ÁBTL V87580, 27.
54. Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészetete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, 2002. 27–38.
55. Pierre Bourdieu: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA, 1984. 190.
56. Caroline Walker Bynum: *The Resurrection of the Body in Western Christianity 200–1336*. New York, 1995. 256–278. Carlo Ginzburg: *Representation: The Word, the Idea, the Thing*. In: Uő: *Wooden Eyes: Nine Reflections on Distance*. New York, 2001. 63–78.
57. *Magyar Alföld*, 1946. január 1. 1.
58. Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest – Pécs, 2002, 324. Pető Iván– Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985*, 1. k.: *Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968*. Budapest, 1985, 19. Berend T. Iván: *A szocialista gazdaság története Magyarországon 1945–1968*. Budapest, 1976, II.
59. Nagy Imre: A föld népéhez. *Magyar Alföld*, 1945. február 16. 1.
60. Nem munkakényszer. *Magyar Alföld*, 1945. május 27. 1.
61. Nagy Imre: A föld népéhez.
62. *Magyar Alföld*, 1946. december 13. 1.
63. *Magyar Alföld*, 1945. december 15. 1.
64. Nem munkakényszer.
65. A házmegbízottak. *Magyar Alföld*, 1945. június 19.
66. Wachsmann István: Nyílt levél Krauszékhoz. *Magyar Alföld*, 1946. február 1. 2.
67. Pl. *Békésmegyei Hírlap*, 1944. május 27. 1.
68. *Szentesi Napló*, 1944. május 10. 3.
69. Az erőszakkal kapcsolatos antropológiai kutatások a kulturális értelemben vett erőforrás jelentőségét emelik ki. Christian Krohn-Hansen: *The Anthropology of Violent Interaction*. *Journal of Anthropological Research*, 1994. 4. 370. David Riches: *The Anthropology of Violence*. Oxford, 1986.
70. Az erőszak kortárs szociológiája is ezeket az aspektusokat hangsúlyozza. Jan Philipp Reemtsma: *Trust and Violence: An Essay on A Modern Relationship*. Princeton – Oxford, 2012. 56–62. Trutz von Trotha, ed.: *Soziologie der Gewalt*. Opladen – Wiesbaden, 1997. 25–31.